

Kap. XVIII.

Polis.

Gator och rännstenar. — Kyrkogårdarne betesmarker. — Svin och smuts. — Renhållning. — Gatulysning. — Dricksvatten. — Salupolis. — Fattigvård. — Oordningar och slagsmål. — Polisen får eget forum. — De äldste öfverståthållarne. — Poliskammaren och polismästarna. — Daldansen, Fersens mord, oroligheterna 1838 och 1848. — Gåsmarsch. — Missdådare, galgar och bilar. — Jacob Guntlack. — Lasse-Maja. — Breitfeldt. — Lagerstråles mord. — Kopparmatte och håken. — Spanska fiolen, stocken och skampallen. — Fängelser. — Rosenkammaren och Hvita hästen. — Gevaldiger, korfvar och paltar. — Passväsendet.

Någon poliskammare fans icke i Stockholms äldre tider, och i de äldsta fans väl ej någon polis alls, någon som tillräckligt kraftigt höll reda på den offentliga säkerheten, bevarade sundheten, motarbetade tiggeriet, tog vård om de fattiga, tyglade sjelfsvåldet och gaf trygghet åt den fredlige och laglydige medborgaren.

Lagar och förordningar saknades icke, men de inverkade sannolikt icke mycket på allmänheten och tillämpades ej alltid af myndigheterna. Staden hade visserligen ett råd, och vi hafva redan i det föregående nämnt något om detta, hvilket egde både dömande och verkställande myndighet samt plögade utfärda ordningsstadgar, som lästes upp från rådstugans burspråk; men ordningen var likväl af klenaste art.

Dråp förekommo ej sällan på öppen gatan midt på dagen, och nattliga oordningar slöto ofta med blodiga slagsmål och manspillan. Om säkerheten till lif och lem ej var synnerligt stor, var säkerheten till egendom väl ej mycket större. Huru det stod till med sundheten hafva vi i ett föregående kapitel omtalat.

Gatorna voro i äldsta tider icke stenlagda, och det antages, att stenläggning på stadsgator icke kommit åtminstone i allmänare bruk här i norden förr än omkring 1500. I stenläggningens första skede tyckas hafva funnits två rännstenar, en vid hvardera husraden, men sedan lade man rännstenen midt i gatan, till dess man åter antog det första systemet. Ända in till för icke länge sedan kunde man

finna gränder, der rännstenen gick midt i gatan. När två-rännstenssystemet användes, intogs gatans midt af mycket stora stenar, de s. k. *borgmästarstenarne*, sådan som man ännu i vår tid kan finna på en och annan aflägsen gata i Stockholm. I kongl. maj:ts förnyade byggnings-ordning för Stockholm af 1763, föreskrefs att gata, som å nyo anlägges bör vara 24 alnar bred, men tvärgata eller gränd 20 och minst 16 alnar. Nylagd gata skulle hafva rännsten å *båda* sidor. Redan då föreskrefs, att då någon stor reparation skedde på hus, som hafva trappsteg åt gatan, borde Byggningskollegium tillhålla husegarne att flytta trappstegen inom husmuren.

Trottoarer äro, såsom redan anfördt, i Stockholm icke äldre än från slutet af 1840-talet. De vordo en nödvändighet, när rörelsen på gatorna och det ständigt tilltagande antalet af åkdon hotade fotgängarnes säkerhet. I äldre tider var samfärdseln icke så liffig, och åkdonen följde vanligtvis ej tätare efter hvarandra än att de som till fots gingo gatan fram hunno godt maka åt sig.

På 1600-talet synes öfverheten hafva mer än förut nitälskat för en *ordentlig stengläggning* af gatorna. År 1649 utkom ett kungligt »placat» om »gatuläggande i Stockholm och orenlighets af Gatur och Tompter afförande». I detta heter det, att som Stockholm hade dels mycket ojemna och illa lagda gator, dels inga ännu gjorda, så förordnades och befalldes, att hvar och en som tomt eger antingen i staden eller förstäderna och Ladugårdslandet skulle innan Michaelis året derpå förfärdiga och reparera nya, goda och lika lagda jemna gator. Öfverståhållaren och magistraten skulle beställa vissa gatuläggare till viss taxa, och hvarje husegare skulle låta föra bort sopor och orenlighet från sin tomt till någon aflägsen ort. Fattades folk, skulle stadens dertill förordnade tjenare göra det mot betalning.

Flera dylika förordningar följde på denna, men gatornas stengläggning i gamla Stockholm fortfor att vara föga tillfredsställande.

Likadant var förhållandet med dessa gators snygghet. Huru skulle det väl se ut på dem, när hvar och en stadsbo ansåg sig kunna vräka på gatan alla möjliga orenligheter samt i allmänhet allt skräp som man ville göra sig af med. Och det låg der icke blott några timmar, ej ens blott några dagar, utan många veckor och månader; det låg qvar ända till dess det sköljdes bort af regnet, i fall regnet rådde på det, eller till dess en eldsvåda förstörde gatans storartade smuts- och skräphögar på samma gång som de kringliggande husen.

Polisen, d. v. s. magistraten eller kanske till och med högsta öfverheten, förmädde ingenting mot gamla inrotade vanor och tänkte

sannolikt ej heller alltid så noga på saken. De många afskrädeshögarne voro »gefundenes Fressen» för stadens husdjur och i synnerhet stadens svin, hvilka gingo fritt omkring på gatorna. Då dessa djur vordo allt för närgångna, utfärdades påbud om deras instängande, men påbudena efterlefdes aldrig ordentligt och föllo snart i glömskan, det ena efter det andra.

Så såg det ut i alla städer i Norden, och likväl påstods gamla Stockholm visst icke vara sämst. En främling, Samuel Kiechel, som reste här i slutet af 1500-talet, var nog artig att påstå, det Stockholm bildade ett hederligt undantag från det allmänna svineriet, men vi frukta, att artigheten icke var grundad på verkliga förhållandet, ty under hela 1600-talet gingo svin omkring på gatorna och huserade jemte andra kreatur fritt på kyrkogårdarne. Derfor varnades 1633 alla att insläppa deras boskap, svin och osjäliga kreatur in på Clara kyrkogård »ther theras afsomnade liggia, hwilket är en Styggelse och förbudet både af Gudh och Menniskor». Hvarje sådant kreatur skulle anhållas och egaren böta 2 riksdaler för en oxe, ko eller häst. Ett ungt svin slapp med en fjerdedels riksdaler, liksom ett får, men för ett halfvuxet svin måste egaren böta en half riksdaler och för ett gammalt svin en hel.

Magistraten uttryckte den förhoppning, att alla rättsinniga »härutinnan theras Christeliga lydnad och benägenhet bewijsa til Guds Heliga Ords och Tempelts befordran, förutan någon twång eller Buller wälwilligen denna Stadga holla och efterkomma. Besinnandes det sådant länder Guds namn til ähro, hans huus til upbyggelse och dem sielfwa til theras Siäls wälfärd och nytta». Dokumentet är undertecknadt af samtliga borgmästare och råd med kyrkovärdarna och sexmännen i St. Clara.

Detta var dock på en af malmarne och på en särskild plats, och man kunde tvifla på, att svinen gingo omkring på gatorna i den inre staden. Det senare var dock fallet ej blott 70 år före nyss nämnda förordning, då på allmän rådstuga förhandlades »om the monge svin som her huus i staden är» och om den svåra stanken som på sommaren orsakade en svår sjukdom, utan äfven långt efter förbudet mot kreatursbetet på Clara kyrkogård. År 1657 utgafs ett af fruktan för pesten framkalladt påbud om svin, hundars och kattors afskaffande af gator och gränder i staden. År 1681 utfärdades varning till dem som hafva antingen i staden eller på malmarne sina svin kringlöpande. Denna varning hjälpte dock så föga, att blott två år derefter måste ett nytt förbud offentliggöras, emedan svinen då gingo »i stor myckenhet omkring på gatorna, och det icke allenast otjenligt, utan ock för sjukdomar och andra till-

fällen mycket farligt är». Men ännu i Carl den tolfte tid ströfvade sådana djur omkring på gatorna, till och med i den inre staden.* Man kan nog föreställa sig, huru det skulle taga sig ut, att finna svin rotande i rännstenen vid Vesterlånggatan och svinstior på gårdarne eller i portgångarna vid denna gata och den inre stadens öfriga gator och gränder.

Mot slutet af 1600-talet gjordes kraftigare ansträngningar för att få gatorna snygga, och då uppträdde kungl. maj:t sjelf och förordnade, att det då inrättade Rasp- och Spinnehusets folk skulle brukas att två gånger i veckan eller oftare, när det behöfves bortföra all orenlighet från gator, torg och brunnar.

År 1722 förelades ej blott husegarne, utan också hyresmännen att åtminstone *en* gång i veckan låta sopa gator och gränder. Senare, 1768, skulle sopningen åter ske *två* gånger i veckan. År 1774 öfverläts renhållningen i staden och på Riddarholmen på tio år till en entreprenör, och denna anordning förnyades flera gånger. På malmarne voro dock invånarne sjelfva länge ansvariga för gaturenhållningen. Entreprenadsystemet öfvergafs och upptogs åter då och då. Den senaste enskilda entreprenören var direktören G. Bång, en under förra hälften af vårt århundrade i Stockholm mycket bekant person, hvilken flera gånger förnyade sitt kontrakt med Drätselkommissionen.

Afträdesrenhållningen utgjorde särskildt bekymmer för polismyndigheterna och tyckes ofta hafva varit i sådant skick, att den jemte svinstiorna på gårdarne utgjorde anledning att frukta för pesten. År 1792 anförtroddes denna del af renhållningen till en särskild entreprenör, hvars namn var Carl Roth Ericsson. Ända in i senare årtionden bortfördes orenligheten från husens afträden, hvilka i den inre staden vanligtvis voro på vindarne, på det sätt att tunnan hängdes under en stång, som bars öfver skuldrorna af två s. k. renhållningshjon, mest qvinnor och alla från korrektionsinrättningen. Denna transport började på eftermiddagarne och fortsattes till långt fram på förmiddagarne. Storartade upplag funnos vid Kornhamn, i Stadsgården, vid Packartorget med flera ställen och lastades der på prämar, som sedan i all maklighet släpades öfver Saltsjöns och Mälarens ytor.

Lika bristfällig som gatuläggningen och renhållningen var också *gatulyeningen* i gamla Stockholm. Man kan tänka sig en mörk höstafton i regn och smuts i de äldsta tiderna på stadens usla gator. Den välloflige borgaren kommer från ett besök hos en sjuk vän i Skoma-

* *Magistratens förbud* att hafva svin på gatorna gående i staden eller på Malmarne, den 6 Oktober 1699.

karebrinken. Han går icke ut om aftnarne, så vida det icke är något högtidligare gille eller en vän, som behöfver hans hjälp eller annan tvingande omständighet. Nu letar han sig fram i becksvarta mörkret, följer Helga Lekamagilletts vägg vid Skomakaregatan och hinner fram till Stora torget utan andra äfventyr än att han två eller tre gånger sjunkit ned i en djup dypöl, ett par gånger slagit omkull sig på en stor afträdeshög och skrämt samt skrämts af en stor sugga som somnat in i en af pölarne. På Skomakaregatan tyckes han hafva varit den ende nattlige vandraren, men på Stortorget, just vid foten af Kåken, kom en lustig skara, några adliga junkrar, med dragna svärd. De hade druckit tappert på sjelfva slottet och skulle nu bulta sig in på någon vinkällare, hvarför de letade sig ned åt Vesterlånggatan och stucko med svärderna åt alla sidor för att tränga genom mörkret.

Borgaren hade redan på långt håll hört deras skräll, men trott sig hinna ned i Kåkbrinken, innan de stojande sällarne föllo öfver honom, ty *att* de skulle öfverfalla honom var lika klart, som natten var mörk. Han hann icke ned. Junkrarna stötte på honom. En af dem rände svärdet genom någon del af hans kropp. Det var sannolikt i våda, ty i mörkret såg man ej hvar en stöt kunde träffa, och var det med afsigt, var väl ej heller det något urbota brott. Borgaren skrek förskräckligt. Junkrarna hotade att skära halsen af den tju-tande hunden. De sparkade omkull honom och läto honom ligga och blöda, under det de skrattande och hojtande drogo vidare. Om borgaren kom hem till sitt eller icke den natten är svårt att veta. Det kunde ju hända, att en annan vandrare, en som icke stack med svärd och haft den sällsynta lyckan att ej öfverfallas af några junkrar eller några in- eller utländska legoknektar, hjälpte den stackars sårade. Det kan ju vara möjligt, att borgarens hustru, en modig qvinna, vågade sig ut med sin hornlykta för att söka mannen och fann honom död på gatan. Det kan också hafva inträffat, att den modiga qvinnan sjelf råkade ut för några öfverlastade sällar som kränkte henne på det skändligaste, hvarefter de sjelfva kommo i gräl och stucko i hjäl hvarandra. Derom bekymrade sig icke stadens fredliga invånare, som hade stängt in sig så väl, att icke ens en ljusstråle, i fall något ljus fans der inne, kunde bryta sig fram genom de väl tillskrufvade fönsterluckorna eller den tjocka, jernbeslagna portdörren. Om ett och annat mord begicks på gatan, det kunde icke röra dem som sofvo eller vakade i de väl tillbom-made husen.

Hvad skulle myndigheterna göra? Stundom förbjödo de stadens invånare att gå ut efter en viss timme om aftonen, men det för-

budet var mycket svårt att upprätthålla. Så tillsatte de nattvakten, som skulle hålla ordning i staden, men man behöfde pålitligt folk som kunde hålla ordning på nattvakten eller åtminstone skydda den mot höga herrars eller låga knektars öfvermod. Facklor nyttjades visserligen af dem som så hafva kunde, i synnerhet af stadens förnämligare invånare, men deras bruk vardt ofta förbjudet, och det var otvifvelaktigt en vågad sak att gå med brinnande och sprakande facklor mellan de gamla trähusen. Som broarne till malmarne också voro af trä, kunde facklor ej alltid på dem tillåtas. Förbuden efterleddes naturligtvis aldrig, men flertalet stockholmare kunde icke kosta på sig inköpet af facklor. Hvarje »bolag», d. v. s. hushåll, skulle hålla sig en lykta eller flera, om så behöfdes, föreskrifver en förordning af 1692, men det hjälpte ej mycket emot mörkret på gatorna.

Under de senaste åren af 1600-talet började gatlyktor uppkomma. De första funnos på Riddarholmen. År 1697 förordnades, att sedan Wrangelska huset inköpts för hofvets räkning skulle på Riddarholmen icke bäras några facklor, utan i stället så många lanternor uppsättas, som kunde räcka till att upplysa gatorna, och skulle därför enskilda som der egde hus anskaffa en del af sådana lanternor, nämligen för Bengt Oxenstiernas, Johan Gabriel Stenbocks, Kurkens och Posses hus, till samman tio lanternor, och för de mindre husen, såsom Berndes, Rosenhanes, Sparres och Ehrenfelts, till samman sex lanternor, och ville k. m:t besörja, att lanternorna vid k. m:s hus samt Riddarholmskyrkan och bron med det forderligaste skulle uppsättas.

År 1719 befalldes, att lyktor skulle uppsättas på Norrbro. Om en allmän inrättning af lysande lyktor på husen rådplägade husegarne 1747, och slutligen kom, den 12 Januari 1749, k. m:s förordning angående lanternors eller lysande lyktors inrättande. I denna heter, att som förordningen mot våldsamheters föröfvande om mörka qvällar och nattetid ej haft åsyftad verkan, så har k. m:t ej funnit tjenligare utväg än att i Stockholm, liksom i andra stora och välbestälda städer i Europa, lysande lyktor på alla gator må inrättas. Ehuru det, heter det vidare i den kungliga förordningen, skulle lända till större prydnad, om lyktor efter viss modell öfver allt komme att brukas, så får dock detta ankomma på husegarnes eget godtycke. Det skulle också stå dem fritt att begagna ljus eller olja. Mellan lyktorna skulle vara tretio steg. De behöfde ej lysa längre än från den 20 September till den 15 Mars, från mörkrets inbrott på aftonen till öfver midnatt, undantagande då det var månsken. Husvärdarne skulle anskaffa lyktorna, men hyresgästerna draga försorg om underhållet.

Denna allmänna gatulykning tog sin början den 20 September 1749, och så dåligt de äldsta lyktorna än fylde sin uppgift, bidrogo de utan tvifvel att minska osäkerheten på Stockholms gator och underlätta polismyndigheternas försök att införa en bättre ordning.

Efter halft annat årtionde öfverlemnades lykttändningen till en entreprenör, en kapten Groth, hvilken skulle hålla upplysning på gatorna mot att husegarne för hvarje lykta till honom årligen betalade 33 dal. kmt, af hvilka 18 skulle erläggas innan den 11 December och 15 innan nämde månads slut, så framt husegarne ville undvika utmätning. Groths »privilegium exclusivum» på lykttändningen upphäfsdes dock 1766, och lyshållningen öfverlemnades tills vidare åt husegarne sjelfva.

Under åttio år vägledde stockholmarne sig nödtorfteligen vid det knappa skenet af de små s. k. »katt»- eller »vargögonen», de eländiga lyktor som än af husegarne, än af dertill antagna entreprenörer höllos lysande. Det behöfdes mer än fyratio år innan Argands uppfinning hittade vägen till vår hufvudstad. Redan på 1780-talet hade nämligen schweizaren Argand i London infört lampor, i hvilka de runda vekarne voro utbytta mot cirkelformiga, ihäliga, vid hvilkas antändande luftens syrgas på en gång utifrån och inifrån närar lågan. Först i slutet af 1820-talet började man i Stockholm använda sådana lampor. De första funnos, vintern 1827—28, vid kungl. slottet, mynthuset och brandförsäkringskontorets hus vid Mynttorget, rådhuset, jernkontorets hus vid Stora Nygatan, posten och banken samt vid kammarherren Schinkels hus vid Kornhamn, bleckslagaren Klemmings vid Drottninggatan och några få andra hus. De väckte ofantligt uppseende, och stadens invånare ströfvade omkring hvarje afton för att betrakta de stora lyktor, i hvilka dessa lampor voro inneslutna och som äfven i prydligt utseende hade företräde framför de gamla »kattögonen». Efter ett par år antogos de till allmänt bruk, men de gamla lyktorna behöllos dock fortfarande i den inre stadens gränder samt på aflägsna delar af malmarne, fästa vid husväggarne, under det de argandska lyktorna sväfvade midt öfver gatorna.

Flere år före de argandska lyktornas införande i Stockholm hade man i utlandet börjat göra försök med gaslysning. I Stockholms Dagblad i December 1824 meddelas, att enligt ett bref från Lyon af den 24 November s. å. hade man der genom smärre försök hunnit öfvertyga sig om nyttan af gaslysningen, och två särskilda bolag hade erbjudit sig att besörja hela stadens lyshållning. Ungefär samtidigt eller kanske något förut hade ett gaskompani i London inkommit med anbud att öfvertaga lyshållningen i Stockholm. Kostnaden för gasverks anläggande och rörs utsträckande till alla

delar af Stockholm skulle gå till 20,000 pund sterling eller 245,000 rdr banko. Med anledning af detta anbud anmodade öfverståthållar-embetet samtliga kyrkoherdar i Stockholm att utlysa sockenstämmor af hus- och tomtigare för att välja deputerade som skulle öfverlägga och besluta i saken. Bland de deputerade som utsågos, i December 1824, voro »professoren, kommandören och riddaren», d:r Jacob Berzelius, stadsmajoren och riddaren Johan Westin, garfvaren och kaptenen Johan Jacobsson Westin, brukspatronen Samuel Owen samt hofjägmästaren och riddaren Israel Ström. Dessa deputerade tyckas dock icke haft sitt första sammanträde förr än den 22 Februari 1825, då ett utskott tillsattes att börja *förberedande* underhandlingar med gaskompaniets ombud. Ordförande i utskottet var excellensen, grefve Carl De Geer. De förberedande underhandlingarna ledde dock icke till gasens införande här den gången, och ehuru gaslysning redan förut användts af enskilda, såsom bryggaren Schmidt vid Oxtorgsgatan, färgaren Hiesleiter vid Mäster Samuels gränd m. fl. samt i k. stallet och å Stora barnhuset var det först tjugufem år derefter som sockenstämmonämnden, den 9 Oktober 1850, beslöt, att en förbättrad gatulykning i Stockholm skulle verkställas genom *gas i löpande rör*. Den 5 Juli 1852 afslöts den af nämnden valda gatulyknings-administrationen med det då bildade gaslysnings-aktiebolaget kontrakt på 30 år, räknadt från början af första lysningsåret. Bland dem som undertecknade kontraktet ä gasbolagets vägnar voro L. J. Hierta och J. Bolinder, å administrationens Frans Schartau, Johan Michaelsson, m. fl. kända personer, och administrationens underskrifter voro kontrasignerade af F. T. Lindstrand, då en ung jurist, nu Sveriges-Norges sändebud i Italien.

Med stort intresse gingo stockholmarne under åren 1852 och 1853 och sågo på de utfyllningar i Clara sjö, hvilka gjordes utanför Clara Bergsgränd för grunden till gasverket, och de undrade mycket, huru den nya belysningen skulle komma att taga sig ut. En fransk ingenjör, Jules Danré, var den som på bolagets uppdrag uppförde gasverket. I början af 1854 lyste gasen fullständigt på gatorna i Stockholms centralförsamlingar, och flertalet af invånarne stodo slagna af häpnad öfver det starka skenet, hvilket lyste så *blått* i jemförelse med oljelyktornas.

Så hade Stockholm sträfvat igenom de olika skedena af mer eller mindre mörker, under århundraden famlat sig fram utan all gatulykning, sedan nödtorfteligen vägledt sig vid det svaga skenet från »kattögonen», derefter känt sig stolt öfver de argandska lyktorna och gick nu i gaslysningens klara ljus, hvilket naturligtvis ansågs som det högsta, till hvilket man kunde komma.

Dermed hade polisens bemödanden för ordningens upprätthållande betydligt underlättats, och en god del af det *gamla*, oordentliga och osäkra Stockholm var för alltid försvunnet.

* * *

Om polisen, vare sig den utöfvades af regeringen sjelf eller af stadens magistrat, då och då måste tänka på gatornas upplysning, så tyckes hon alldeles icke hafva bekymrat sig om tillgången af dugligt *dricksvatten*. Detta var otvifvelaktigt ganska dåligt i stadens äldre tider, och man undvek också att begagna sig deraf annat än i nödfall. Man drack öl så länge man kunde köpa något eller sjelf brygga det.

Allmänna brunnar som innehålla godt dricksvatten, yttrade en sakkunnig person för icke längre än några och femtio år sedan,* finnes allt för få, och knappt någon på Kungsholmen, Ladugårdslandet eller Djurgården. Att förhållandet icke var bättre, men väl sämre, ännu längre till baka, finner man af många andra uppgifter.

På vattenledningar tyckes man icke hafva tänkt.** Brunnarne och stadens vattendrag voro de enda vattenbehållarne, och dessa voro ofta, att icke säga alltid, orenade af de många gödselupplagen, svinstiorna och ladugårdshusen på gårdarne samt af smutshögarna på gatorna. Detta var något som tyckes icke hafva angått polismyndigheterna. Endast för att vid eldsvådor hafva tillgång till vatten anbefaldes brunnars gräfvande, t. ex. i Byggnadsordningen för Stockholm 1736, men om dessa brunnar voro dugliga att lemna dricksvatten efterfrågades icke.

I medlet af 1700-talet ansågos följande brunnar hafva det bästa vattnet:***

Södermalmstorgs brunn (allra bäst); Lindersteds brunn i hörnet af Drottninggatan och Jacobs gränd (Nya Kungsholmsbrogatan) samt

* Professor P. G. Cederschiöld i memorial till Svenska Läkaresällskapet, 1827.

** Gustaf I:s bref till hertig Erik, dagtecknad Wäsby den 20 Nov. 1554, angående en »öffuerlensk watukonstener benempd Jacob Essell», nämde visserligen, att denne kunde få vatten, både stillastående och rinnande, så högt man ville hafva det både uppå slott och annorstädes; men Essell sysselsatte sig dock hufvudsakligen med att pumpa vatten ur grufvor samt att med vattenkraft drifva åtskilliga verk. Hvarken denne »vattenkonstnär» eller någon annan tyckes hafva fått något uppdrag att göra vattenledningar till städer. De vattenkonster som funnos här och der i kungliga parker o. s. v., t. ex. i Kungsträdgården, hade icke något gemensamt med anskaffandet af dricksvatten.

*** Vetensk. akad. handlingar 1759: Prof anställda på åtskilliga vatten i Stockholm, af Pet. Jon. Bergius.

brunnen på inre stallgården. Deremot befans, att Tyska brunnen, vid Svartmangatan, Worsterbrunnen vid Skärgårdsgatan, midt mot Trivialskolan, Stortorgsbrunnen och Hötorgsbrunnen egde mindre godt vatten, och sämst af alla var brunnen på Barnhusgården.

Fram mot medlet af vårt århundrade ansågs Södermalmstorgs- (Brunsbacks-)brunnen fortfarande vara den bästa i hela Stockholm, och af den hemtades till helsovattens beredning för Carlsbader-brunnsinrättningen vid Carl XIII:s torg. Öfriga brunnar på Södermalm ansågos deremot hafva ett sämre vatten än de som funnos på Norrmalm och äfven i »Staden». På Adolf Fredriks torg funnos tre brunnar, i Maria Brunnsgränd (nu Bellmansgatan) en, vid Nytorget en, o. s. v.

På Norrmalm hade Brunkebergsbrunnen det bästa anseendet. Han upptogs 1795, då »Smedgate-brunnen» igenlades. Den senare fans i skärningen af Norra Smedjegatan och Herkules backe, nära krogen »Krypin».* För öfrigt funnos brunnar på Castenhofsgården, på flera ställen vid Drottninggatan och af dem den bästa i Filénska egendomen, fordom Härlemans, (nu n:o 88) samt på Hö och Oxtorgen. Äfven på begravningsplatserna hade man brunnar, från hvilka dricksvatten hemtades, t. ex. från brunnen på Johanniskyrkogård, hvilken, enligt hvad Elers uppgifver, från urminnes tider nyttjades af de kringboende och som 1762 rensades, stensattes och omgafs med ett jerngaller.

I staden inom broarne ansågs brunnen vid Österlånggatan midt emot Brunnsgränden hafva det bästa vattnet, med undantag af brunnen i kungl. slottet. »Nordströms brunn» vid Baggensgatan, omnämnd i kapitlet om skolorna, ansågs duglig, likaledes brunnen i skomakare-embetets hus vid Slottsbacken och Gamla banko-brunnen på gården vid då varande dragonstallet vid yttre borggården, samt tidtals Stortorgsbrunnen. Deremot hade Tyska brunnen (förbättrad 1787) fortfarande dåligt rykte om sig.

Kungsholmen och Ladugårdslandet ledo fortfarande brist på brunnar med dugligt dricksvatten, men brunnar med ohelsosamt vatten funnos på många ställen i dessa stadsdelar, liksom i öfriga trakter af Stockholm. Vattnet från dessa farliga brunnar begagnades likväl i många hus till dagligt bruk, och då sjukdomar deraf uppstodo, tillskrefvos dessa helt andra orsaker.

* Med samma namn hafva flera krogar i Stockholm funnits, bland andra den genom Fredmans epistel n:o 23 bekanta vid Jerntorget, från medlet af 1600-talet, och som fans ännu på 1860-talet. »Krypin» vid Herkules gatan låg der spegelfabrikör Svanbergs hus (n:o 5) nu står. I huset bredvid, der Hôtel Kung Carl nu reser sig, låg i ett litet hus med trätrappa utanför en krog som på folkspråket kallades »Lusasken», och närmast söder om denne, i n:o 8 Malmstorgsgatan, krogen »Hvita låret».

Vägen var ofta för lång för att förskaffa sig godt vatten, ehuru man då ännu icke var bortskämd i det afseendet. Så säger professor C. Trafwenfeldt i ett utlåtande till Sundhetskollegium, den 19 Juni 1827, att enär vattnet i Ladugårdslandsbrunnarne är dåligt, så är afståndet till Norrmalms goda brunnar icke så betydligt för de flesta Ladugårdslandsbor.

Vanligen hemtade man vatten från den närmaste brunnen, utan att bry sig om dennes beskaffenhet, och det var endast »bättre folk» som skaffade sig tillåtelse att låta hemta från någon af slottsbrunnarne. Morgnar och i synnerhet aftnar var samlingen af vattenhemtande pigor, drängar och lärgossar ganska stor omkring de offentliga brunnarne, och timmen då man »skulle gå efter vatten» var ofta efterlängtd af Stockholms tjenstfolk, som då fick tillfälle att utbyta åsigter om ett och annat samt erfara stadens nyaste sqvaller. En stor samling syntes hvarje afton vid t. ex. Brunnsgården vid Österlånggatan, och pratet, skrattet och skriket, stundom också grälet och slagsmålen hördes vida omkring och gånge återljud i de trånga gränderna. När de vattenhemtande som skulle begifva sig åt de innersta gatorna åter hunnit upp för Köpmanbrinken, hvilade de en stund på Köpmantorget och der fortsattes de lifliga meddelandena. Att detta torg ofta kallades »Sqvallertorget» ansågs i allmänhet komma af detta aftonsqvaller, men torde dock vara en förvrängning af *squalte-* eller *sqvaltroget*, emedan platsen sluttar och derigenom orsakar vattnets stridare affall.*

Vatten till matlagning togs vanligtvis ur sjön, synnerligen ur Mälaren, men äfven ur Clara sjö och Nybroviken. I de två senare var vattnet högst orent, och i Fatburssjön** föga bättre än giftigt.*** Nästan öfver allt voro stränderna fulla af samlad orenlighet, och vattenhemtningen försiggick vanligen bredvid sjelfva smutsupplagen. Men till dessa hemtningsställen måste tjenare, i synnerhet de kvinnliga, dagligen begifva sig med två ämbar, burna med ett ok öfver skuldrorna, eller, om de voro tvänne vattenhemterskor, med en stor så, buret medelst stång öfver axlarne, och med denna i bägge fallen ganska tunga börda skulle de ofta streta upp för Stockholms besvärligaste backar eller de på dem anlagda trappor, för att icke tala om de höga trapporna till husens öfre våningar.

* Torget bildades 1685, då den gamla, inre stadsporten vid Köpmangatan, vanligen kallad Köpmanshvalfvet, nedrefs. *Porta Plateæ Mercatorum*, Köpmangatans port, nämnes i ett köpebref redan 1340.

** Igenfylles och lemnade plats för södra jernvägsstationen.

*** P. G. Cederschiöld: Memorial till Svenska Läkaresällskapet, 1827.

Hvad kunde polisen göra på detta område? Ingenting, och ingenting försöktes heller, ända till dess olägenheterna vordo så stora och farliga, att man nödgades tänka på vattenledning. Det var på öfverståthållaren, grefve J. E. Hamiltons föranstaltande som d. v. majoren F. W. Leijonancker uppgjorde förslag till en vattenledning för Stockholm, och, 1854, afgåfvo dertill utsedda kommitterade utlåtande om förslagens verkställande. Den 27 April 1861 öppnades vattenledningsreservoaren på högsta punkten af Södermalm, vid Årstaviken. Dermed var det mest betydande steget taget till förbättring i Stockholms renlighets- och helsoförhållanden.

* * *

Om polisen icke bekymrade sig mycket om vatten, var, såsom vi redan i ett föregående kapitel påpekat, omsorgen om öl och vin så mycket större, och myndigheterna sörjde äfven för att stadens invånare skulle få något att äta. Så finner man ett kungl. bref af 1546 som förkunnade, att köttmånglare i Stockholm måtte fritt fara ut på bygden på bägge sidor, söder och norr om staden, två mil nära Nyköping och två mil nära Upsala och köpa allehanda »qvick boskap, på det nödtorftig bespisning med färsk köttmat uti vår stad Stockholm för skälig betalning icke fattas måtte». Många andra förordningar sysselsatte sig med tillförsäkrande af födoämnen för skäligt pris åt stadsfolket.

I Brokikare-ordningen af 1637 stadgas bland annat, att ingen köttmånglare må uppköpa någon boskap mellan Michaelis och Martini tid, till dess borgarena och embetsmännen uppköpt hvad de behöfde till sina hushåll. Hvad sedan var öfver hade köttmånglarne rätt att tillhandla sig.

Många gånger, bland annat 1677 och 1693, utgaf magistraten en ordning för köttmånglarne, hvilka alltid skulle hafva så mycket kött i förråd, att stadens invånare som sådant vilja köpa må för sina pengar dermed förses efter taxa. Det sämre köttet fick icke blandas med det bättre, utan det bästa oxköttet skulle ligga eller hänga på ena sidan i boden, och det sämre på andra sidan. Intet kött fick gömmas bak i boden, i kistor eller slagtarhus. Två af stadens betjente och uppsyningsmän skulle hvarje dag och i synnerhet på »köttdagarne» uppvakta i slagtarhuset och tillse, att icke något odugligt kött hölles till salu.

Taxor voro satta på alla födoämnen, och böter stadgades för dem som sålde dåliga varor. Med i synnerhet bagarne hölls sträng uppsigt — åtminstone var detta i lag stadgadt — och uppsynings-

männen skulle gå omkring och ransaka bagarbodarne, i hvilka icke fick säljas något annat än bröd. Lika ransakning skulle göras också hos gårkockar och vinskänkar samt i svenska ölkrogar. I borgmästare och råds instruktion för uppsyningsmännen i Stockholm, 1670, stadgades, att dessa alltid skulle hafva en »viss och pertinent specification eller lista på alla gårkockar, vinskänkar och svenska krögare, både i staden så väl som på bägge malmarne», och detta både för att tillse, att de icke öfverskredo sina rättigheter i utskänkingen, utan också för att beifra, att på sön- och helgdagar icke »allehanda löst parti» med drinkande, dubblande och spelande under gudstjensten skulle föra ett syndigt och förargligt väsen.

* * *

Med tillförsel af ved hade polisen mycket att göra. Så finnes t. ex. en förordning af 1637 som på grund af att »stor flärd och svek öfvad är» påbjuder visst mått för all ved som kommer till staden, nämligen att all kastved skulle hålla fem kvarter mellan skären och all bryggved sex kvarter. Mellanköpare finge ej heller komma och drifva upp priset på veden. I en förordning af 1722 föreskrifves, att ingen får köpa ved på landet och sedan hålla till salu i staden, utan blott till enskildt behof. I annat fall skulle veden tagas i beslag och skickas till Danviks hospital samt lagöfverträdaren böta 100 dal. smt. Ingen fick från en vedskuta vid hamnen köpa mer än 100 famnar kastved och 20 bryggved samt 6 läster kol. Parmmätaren skulle i »specialen» anteckna köparens namn och huru mycket ved han köpt. Hvarje afton skulle parmmätaren till hamninspektoren lemna noggrann förteckning på all ved som under dagen upptagits, och ur denna förteckning skulle hamninspektoren vid hvarje veckas slut göra ett utdrag, hvilket uppvisades i kämnarsätterna. »Brukar parmmätaren underslef», tillägger förordningen, »och colluderar med någon till denna förordnings kränkande, skall han utan skonsmål till Marstrand försändas.»

* * *

I stadens äldsta tider hade polisen i den ena eller den andra formen föga att göra med *fattigvården*, hvilken vanligtvis helt och hållet sammanföll med kyrkans och särskildt klostrens allmoseväsen. Då de gemensamma fattig- och sjukhusen upprättades, togos de i kyrkans skydd. Det äldsta sådant hus eller hospital i Stockholm var Helgeandshuset på Stockholmen, deraf kallad Helgeandsholmen.

Detta hus räknade sin tillvaro från konung Valdemars tid. Ej långt derefter upprättades ett särskildt *cenodochium leprosorum* eller de spetälskas hospital, som dock icke tog emot några andra fattiga än sådana som voro angripna af den vederstyggliga sjukdomen.

Närmast i ordningen kom ett ganska stort sjuk- och i synnerhet fattighus, St. Georgs hospital, vanligen kalladt St. Örjans eller St. Yrjans, sedermera St. Jörans hus, dock icke beläget i d. v. Stockholm, utan tämligen långt utanför, der Johannis kyrkogård och Drottninghuset nu finnas, på en tomt som Magnus Ladulås tillbytte sig af erkebiskop Magnus och Upsala domkyrka. Inrättningen erhöi en mängd donationer och gåfvor, och aflatsbref utfärdades för dem som på detta sätt understödde den »fromma stiftelsen». År 1433 skänkte erkedjeknen Petrus och kapitlet i Upsala till inrättningen den af Sigtuna färja uppburna inkomsten, hvilken förut tillfallit hospitalet i Enköping.

I detta St. Jörans hus kunde personer ock inköpa sig i *fribröd*, såsom Gesse Svin och hans hustru Elin gjorde 1439 för 250 mark på tre år för sig och en piga. År 1481 skänkte Laurentz Staffansson till St. Örjans gård hälften af sitt hus i St. Laurentii gränd (sannolikt nu Storkyrkobrinken) jemte 20 mark stockholmspengar och 15 mark i goda lösören mot att han skulle under sin lifstid i hospitalet åtnjuta mat och öl och alla nödtorfter efter sedvänjo och rättighet som andra bröder och systrar der njöto. Denne Laurentz Staffansson tyckes sedermera hafva, jemte ett par andra, varit föreståndare för inrättningen, ty 1488 intogo han och de två andra föreståndarne, med borgmästare och råds råde och goda bröders och systrars råd, hustru Catharina Ingesdotter, Herman Bagares enka, hvilken då vardt convents-syster och förde en piga med sig. Enkan skulle äta vid *herrebordet*, men pigan vid *barnabordet*, de två olika klasser af bespisning som bestods i inrättningen. Catharina betalade för sig och pigan 180 mark reda pengar och 10 mark i goda värdören.

Sådana af sig sjelfva eller andra inköpta »fribrödsmedlemmar» kallades conventsbröder och systrar och utgjorde inrättningens aristokrati. De fattiga hade naturligtvis icke så godt, och de sjukas vård var väl der som annorstädes i gamla tider mycket bristfällig.

Den tredje och yngsta af de tre — utom spetälske-hospitalet — stora välgörehetsinrättningarna var *Själågården* i den inre staden och om hvars hus vi talat i kapitlet om skolorna. Föga känner man om denna inrättnings särskilda beskaffenhet, men enligt Själa-kapellets stadgar skulle föreståndarne åt 60 fattighjon hvarje söndag gifva en allmosa och hvarje månad ett fritt bad. Dock tyckes, att

så väl söndags- som fredagsallmosorna varit särskilda inrättningar, hvilka mottogo gåfvor och donationer. Så skänktes, 1440, ett hus vestanmur, i femte gränden söder från Gråbrödragatan till fredagsallmosorna i St. Nicolai kyrka.

Alla de ofvan nämnda fattig- och fribrödsinrättningarna upphäfdes af Gustaf I såsom särskilda inrättningar och deras inkomst ställdes under en allmän vård och förvaltning. Efter gråmunkeklostrets indragning, anslogos dess byggnader på Riddarholmen till allmänt hospital, hvilket dock sannolikt hade otillräckligt utrymme och derfor flyttades till Danviken, der hospitalet vardt så väl fattig- som sjukhus, och der äfven den gamla inrättningen af fattigbröd och fribröd fortsattes.

Om tiggeri på gatorna icke kunde afstyras under den katolska tiden, oaktadt alla de barmhertighetsverk som kyrkan då främjade, upphörde det ej heller efter reformationen, men vardt då allt mer och mer föremål för polismaktens ingripande. Mångfaldiga förordningar sökte hindra allmose-begärandet på offentliga platser, och i synnerhet tiggare från andra orter förföljdes. I början af 1600-talet förordnades, att i hvarje stad skulle upprättas barnhus, dit de som gå och tigga på gatorna kunde inhäfvas och hållas från lättja och sjelfsväld. I det kungl. brefvet, 1624, om inrättandet af ett barn- och tukthus i Stockholm stadgades, att der skulle intagas ej blott fattig mans barn, utan äfven skalkar, skökor och bofvar samt lösa personer i allmänhet.

Öfver ett halft århundrade derefter, 1682, stadgades, att alldenstund en hop vanartiga tiggare från landsorten i Stockholm, oaktadt öfverhetens förbud, sammansanka, så att tiggeriet derigenom tager icke ringa öfverhand, skulle icke blott dessa vanartiga personer fasttagas och skickas till tukthuset, utan hvar och en som herbergerar dem plikta 40 mark.

I början af 1700-talet föreskrefs, att gatutiggare böra nyttjas vid fabriker, hvarför fattigmedlen skulle stå under kommerskollegium. Tiggare från främmande orter drefvos ur staden. Som det hände, att efter Carl XII:s krig f. d. officerare gingo omkring och tigde, så förordnades, att sådana skulle vara till krigstjänst förfallne. Oaktadt alla förbud och alla barmhertighetsverk, hade polisen ständigt mycket att göra med tiggeriet. Polisen fick också uppsigten öfver husfattigkassan, som bestod af testamenterade kapital och åtskilliga smärre anslag och skulle tjena till underhåll af fattiga, som ej kunde intagas å Danviken eller som der hystes i den s. k. *penningsstugan*.

Medel samlades också genom kyrkbetjeningens kringgående i husen samt genom fattighåf som kringbars i kyrkorna under guds-

tjensten, hvarmed början hade gjorts redan 1689. Likaledes skaffades bidrag, enligt 1698 års författning, vid lysningar till äktenskap, begrafningar m. m. samt genom fattigbössor, som hängdes i kyrkorna och äfven på offentliga platser, genom afgift vid inventarier och testamenten, o. s. v.

Frågan om särskilda fattighus, ett i hvarje församling, väcktes 1734 af brand- och politikommissionen, och 1752 voro fattighus i alla församlingar i Stockholm inrättade. Det först färdiga var Catharina församlings, för hvars ändamål det s. k. engelska huset vid Götgatan inköptes. Emedan dessa inrättningar hufvudsakligen berodde på församlingarnas frivilliga sammanskott, så drogos de från polisväsendet, dock skulle politikollegium två gånger om året mönstra fattighushjonen.* Några förmögna borgarfruar antogos till hedersförestånderskor vid fattighusen. Så var grosshandlaren, kommerserådet och direktören Clas Grills hustru hedersförestånderska vid Danviks hospital, och bryggaråldermannen Johan Lampas enka innehade en sådan vid barnhuset.

Polisen hade dock fortfarande icke så ringa besvär med tiggeriet på gatorna, hvilket aldrig kunnat utrotas, ej ens efter inrättandet af arbetshusen. Det första frivilliga arbetshus i Stockholm var det södra, i hörnet af Högbergs- och Götgatorna, öppnadt 1773. Tjugufyra år derefter öppnades norra arbetshuset, vid Johannis Östra Kyrkogata.

År 1796 utgjorde Stockholms fattige 4,553 på en folkmängd af något öfver 75,000. Med början af detta århundrade ingick man på en ny väg för fattigvården, men om man får sätta lit till den 1805 tillsatta komitén, skulle de fattigas antal år 1807 hafva varit 8,048, under det folkmängden föga eller intet tillväxt. Med början af år 1808 ställes hela fattigvården under en enda direktion, och dermed anse vi oss kunna avsluta denna afdelning, i hvilken vi nödgats inskränka oss till en mycket kort antydan om huru fattigväsendet i gamla Stockholm var beskaffadt, synnerligen i förhållande till polisväsendet.

* * *

Om man får döma efter alla de förbud som under olika tider utfärdades mot *ropande och skrikande på gatorna*, så måste gamla Stockholm hafva varit en mycket bullersam stad, i synnerhet nattetid, och polisen haft ofantligt mycket att göra för att tysta skränet

* Det af Carl XI:s drottning stiftade Ulricæ Eleonoræ hospital, allmänligen Drottninghuset kalladt, vid Johannis Östra Kyrkogata, stod till 1721 under politikollegium, men anförtroddes då åt en särskild direktion.

och stäfja ofoget hvarmed »satans nattfåglar», såsom det heter i en gammal förordning, oupphörligt störde lugnet. Myndigheterna sparade dock icke på stränga straffbestämmelser, i synnerhet om oljud tillställes på en helgdag, och för att undanrödja den kanske förnämsta orsaken till oordningarna, så skulle källare, öl- och bränvinskrogar, enligt flera förordningar under 1600-talet, stängas kl. 7 på lördags- eller andra helgdagsaftnar och ej öppnas förr än kl. 4 på söndags eftermiddagen, dock tilläts att till sin nödort spisa på värds hus på söndagsmiddagen, men icke under aftonsångspredikan.

För att förmå folk att gå i kyrkan befaldes, särskildt 1694, stadsvakten och konungens lifgarde att patrullera på gatorna under gudstjensten och häkta hvar och en som då understod sig att »på gatorna vanka». Den som kom sent i kyrkan eller utan nöd gick derur förr än gudstjensten var slutad, skulle plikta 6 mark silfver-

Fig. 207. Straffstock.
Nord. Museum.

mynt. För oljud på gatorna med ropande, skjutande, sqvaller och slagsmål eller annan otillbörlighet under gudstjensten eller dess emellan eller om någon kom drucken i kyrkan, skulle den skyldige, om han hade någon tjänst och mer än 200

dal. smts lön, enligt 1687 års förordning, böta 50 daler. Hade han mindre eller ingen lön, voro böterna 25 daler. Måktade han ej betala hela summan, skulle han sitta i stocken (fig. 207) *fyra söndagar* å rad och dess utom böta 5 daler eller göra så många dagsverken till kyrkans behof som svarade deremot, och »stående dertill med uppenbar skrift».

Om någon började en resa på en helgdag till lands eller till sjös förr än gudstjensten var förrättad, skulle han böta 40 mark smt, och den som till sådan resa lejde ut häst eller båt belades med 20 marks böter.

Ännu in på 1700-talet vakades öfver att icke resor företogos på helgdagarne, ej ens lustresor, och en publikation af öfverståthållaren förkunnade, 1714, att inga tullportar finge på sådana dagar öppnas förr än kl. 4 e. m. och ej heller några roddarbåtar få brukas förr än efter den timmen.

Men ehuru stockholmarne hindrades från att på en vacker sommarsöndag företaga lustresor och tvingades att gå i kyrkan, så kunde gatuoordningar dock aldrig förekommas, och, såsom det hette i 1679 års förordning, »det ena dråpet och mordet efter det andra höres sig tilldraga». Till förekommande af sådana illbragder, kanske lika mycket som för att stadga en rangskilnad, hade, 1674, påbudits att

ingen af borgerskapet, ej heller någon främmande som idkade handel eller handverk skulle få bära värja. Men det fans så många andra, af förnämre klasser, som ständigt buro vapen och aldrig tvekade att begagna sig af dem. Och då herrarne sjelfva icke drogo värjan, var det deras drängar som begagnade sig af blanka vapen. Först 1719 förbjödos drängar och gesäller att bära värja. Öfverträdelse mot förbudet straffades med 50 dal. smt eller 10 par spö. Boktryckar- och fältskärs-gesäller tyckas dock ännu någon tid hafva haft rätt att bära värja, men denna fräntogs dem 1728.

Det var endast då någon mycket känd person fick sig ett värjstyng med dödlig utgång eller på annat sätt dräptes som sådant väckte uppseende, t. ex. då öfverste Erik Oxenstierna, 1642, på Stortorget stack i hjäl arkitekten De la Vallée d. ä.

Tretio år senare talades mycket om ett »grufveligt mord» som begåtts på en förnämlig köpman i staden med namn Jürgen Krabbenhouet. Mördaren var en tysk, Johan Heinrich Voigt, f. d. kanslist och sedan sekreterare i Göteborg. I den af magistraten utfärdade och af Olaus Thegner, »consul», undertecknade efterlysningen af den undflydde mördaren beskrifves denne såsom en ung, mager karl med rundt, blekhyadt ansigte och slätt, dunkelbrunt, medelmåttigt långt hår, »men undertiden drager han gohl Piruk», hafvandes blommerade randiga kläder uppå samt svarta sammets-halfärmar med silfverknappar. De som kunde fasttaga en »sådan grof mördare» skulle få 400 riksdaler, som gjorde 2,000 daler kmt.

År 1680 skedde ett öfverfall på öppen väg, hvilket gjorde väsen af sig sannolikt endast emedan det gälde personer som voro i aristokratiska familjers tjenst. Rättegång fördes vid norra förstadens kämnärskammare, och protokollen* innehålla mycket kännetecknande för tiden, hvarför vi ur dem göra ett utdrag:

Då högvälborna fru Christina Dorothea Banér, som bodde vid Kungsgatan (Stora Nygatan), den 20 Januari 1680 skulle fara ut på landet, hade hon bland andra i sitt följe en student vid namn Mathias Strobelius, hvilken så väl »uti hofvet præcepterade, som eljest brukades för hofpredikant», d. v. s. att han var informator och huspredikant hos den förnäma damen. Denne Strobelius vardt försåtligen mäktad illa öfverfallen på isen vid gamla Ladugårdsbron (nu östra ändan af Jakobs Bergsgränd, nedanför Riddargatan eller Sperlingens backe), i håret ryckt och dragen ur nådiga fruns slåde samt grymmeligen slagen och handterad af grefvinnan Christina Lewenhaupts kusk, hvilken till och med sprang efter en lång stukat, som

* Rådhusarkivet.

en kock, hvilken förmenades vara i högvälborna jungfru Falkenbergs tjänst, måste kasta till honom på isen. Med denna värja sökte grefvinnans kusk göra skada och mord icke allenast på studenten, utan kusken rände med värjan äfven åt den släda, der hennes nåd sjelf satt, så att hon deraf fick en sådan skräck, att »hennes nåd halfdöd på isen måtte vända om i staden till baka och söka doktorers och barberares hjälp». Vid åderlåtningen kunde barberaren alldeles ingen blod utfå, utan var den förstockad. Hennes nåds dotter, högvälborna jungfru Catharina Sigrid Leijonhaupt, måste också rymma slädan och taga till flykten. Men en bokhållare, i tjänst hos fru Banér, gick till på defension mot kusken, hvilken fick ett hugg öfver ansigtet.

Inför kämnarskammaren angafs af bokhållaren, hvars namn var Svedberg, att all denna olycka och stämpling orsakades af det försåt, som hennes nåds kammarpiga Catharina Ernst stält till för att Strobélius måtte »bastioneras» af kocken. Vid rättegångstillfället erkände »kutsken» allt hvad honom förebitats, men beklagade sig vara »instigerad» och lejd af kocken Olof Ersson, hvilken därför lofvat honom två kannor öl. Den ena kannan tyckes hafva på förhand tömts på en krog i granskapet.

Kocken Olof Ersson nekade ej heller. Han hyste agg till studenten, emedan denne i hennes nåds hof utspridt, det skulle kocken midt i dörren kysst kammarpigan, och hade studenten dess utom skrifvit till henne och varnat henne för Olof Ersson.

Vid afträdet från rätten vid första rättegångsdagen begärde bokhållaren fred å sitt lif för kusken, och rätten tillsade den senare att låta bokhållaren »omolesterat så väl med ord som gerningar». Då grefvinnan Lewenhaupt genom sin befallningsman förklarar, att hon i en så grof sak intet caverar för sin kusk, utan skjuter honom i rättens händer, så sattes han och kocken i corps de garde på bokhållaren Svedbergs begäran och ansvar.

Under en senare rättegångsdag hördes kammarpigan, hvilken bekräftade hvad kocken redan förut anfört om Strobélii förtal, men pigan hade icke uppmanat kocken att bastionera studenten, och det hade kocken redan förut förklarar. Kocken hade sjelf för en fatteborgs (fataburs) hustru i hennes nåds tjänst omtalat, att han ämnade omklappa studenten, hvilket fataburshustrun gillat af den orsak, att »eljest skulle Strobélius blifva allt för dryg på landet», dit hela »hofvet» ämnade begifva sig.

Vid samma rättegångstillfälle instälde sig också Strobélius, som tycktes hafva hemtat sig från följderna af »bastionerandet», bekräftade hvad bokhållaren anfört samt erkände, att han varnat kammar-

pigán, hvilken senare ofta i hofvet begagnat skymfliga tillmälen och kallat honom »Matts Ersson, Poliphemus, påfven i hålet, Sebedeus och Marcolphus».

Christina Dorote baner, såsom namnet i handlingarna skrives, anhöll i ett bref till sin svåger öfverståhållaren (Jöran Gyllenstierna), att den brottslige måtte snart få sitt straff. Hon sjelf var så förskräckt och till helsan försvagad, att hon icke viste, om hon kunde öfverlefva rättegången.

Målet öfverlemnades till rådstufvurätten, och dess utgång torde nu mera vara af föga intresse, under det deremot sjelfva saken lem-nar ett bidrag till kännetecknande af sextonhundratalets förhållanden i Stockholm.

* * *

År 1672 fick polisen genom den nya förordningen om Stockholms stads styrelse eget forum, det s. k. *politie-kollegium*, hvilket jemte justitie-, embets- samt handelskollegierna utgjorde de fyra afdelningar som skulle handlägga de under magistraten hörande ärenden. Ordföranden i politie-kollegium var politie-borgmästaren, som skulle hafva med polisväsendet att beställa och i synnerhet, att

»Meen-Edh och Guds lastande, öfverflödighet på Gjästebudh, Bröllopp, Barnsöhl, Begrafning, Klädebonat, Morgongåfva och Fästningsförsäkringar samt Dryckenskap och Dubbleryet måtte förtagne och afskaffade varda, lämna Bettleri och Tiggeri, tillse att de fattige sin hjälp och underhåll bekomma, och de som förmå arbeta dertill drifvas eller alldeles förvisas, skulle förordna i Staden och på Malmarne Qvarter- eller Rote-mästare samt utaf öfver dem tillsatte Inspektorer förnimma och sig kunnig göra hvad slags folk i hvar hus och gård vore boende; hafva inseende öfver Brandordningen, Kyrkor, Skolor, Hospitaler, Fattighus och Förmyndarekammaren; hafva i förvar Stadens Archiv, Privilegier, Statuter, Ordningar och Dekreter; äfvensom hålla hand öfver Inqvarteringar, Borgerskapets mönstring, Stadens bevakande och säkerhet om nätterna samt draga omsorg om att allt annat som till god ordning och polisen angick blefve iakttaget.»

Den förste politie-borgmästare, den tidens polismästare, var *Anders Gerner*, hvilken i yngre år gjort vidlyftiga resor i Europa och uppehållit sig två år i Wien, hos svenska sändebudet Björnklou, varit guvernör för förnåme mäns söner samt sedan protokollsekretäre i stora kansliet. Utom borgmästaren bestod kollegiet af tre rådmän, en notarie, två assistenter och en polisgevaldiger.

Ehuru polismålen således skulle höra till en bestämd afdelning af magistraten, fortfor likväl öfverståhållaren att också hafva inseende öfver god ordning och politie. Öfverståhållarne voro sedan 1634 samme embetsmän som förut under namn af höfvidsmän, slottslofven, ståthållare m. m. skulle hålla slott och stad konungen till handa, deltaga i magistratens öfverläggningar och gemensamt med

denna främja konungens och stadens rätt och bästa; men i 1634 års regeringsform stadgades, att Stockholms stad, som en tid förut varit förenad med Uplands höfdingedöme, skulle hafva sin särskilda styresman under namn af öfver-burggreffe, och kort derefter ändrades titeln till öfverståthållare.

Den förste öfverståthållaren var den i Sveriges och dess hufvudstads historia väl bekante *Clas Larsson Fleming*, riksråd, riksamiral, m. m., en framstående personlighet, hvilken Stockholm har att tacka för mycket. Det var under hans embetstid som Norrmalm reglerades. Ehuru han egnade så mycket arbete åt Stockholms angelägenheter, fortfor han likväl att vara amiral och förde sjelf befälet öfver den flotta, vid hvars skapande han varit kanske den förnämsta kraften. Han satte ock lifvet till i sjökriget med Danmark 1644. Några år derefter var hans son Herman Fleming öfverståthållare, men tyckes icke hafva uträttat något synnerligt och lemnade snart platsen. Så mycket utmärktare var Schering Rosenhane, hvilken 1634 vardt Stockholms förste underståthållare och redan i den befattningen inlade stora förtjenster om stadens förkofran samt, efter att hafva varit landshöfding i Östergötland och utfört diplomatiska uppdrag, 1652 utnämndes till öfverståthållare och dog som sådan 1663.

På den tid, då polisen fick sitt egentliga forum i politiekollegium, var *Axel Sparre* öfverståthållare. Han efterträddes af *Clas Rålamb*, en af de utmärktaste stormännen under Carl X och Carl XI, men som blott i fem år var Stockholms styresman. Bland efterträdarne tyckas några hafva innehaft öfverståthållarembetet blott såsom en tillökning till åtskilliga andra äreställen, utan att synnerligt mycket bekymra sig om de äligganden som skulle följa med tjensten. Så var *Föran Gyllenstierna*, en äldre bror till Carl XI:s bekanta gunstling, samtidigt öfverståthållare och president i både kammarkollegium och amiralitetskollegium samt äfven i reduktionskollegium. En annan Gyllenstierna, *Christoffer*, af den yngre grenen, var den från Carl XI:s krig berömde krigaren och härföraren, men tyckes icke hafva synnerligt utmärkt sig som öfverståthållare, ehuru han i tjugutre år innehade embetet († 1705). Bland de för efterverlden mera bekanta öfverståthållarne voro *Gustaf Adam Taube* och *Rutger Fuchs*, hvilken senare såsom öfverste vid Södermanlands regemente slog ryssarne, i Augusti 1719, vid Södra Stäket och derigenom frälsade Stockholm, hvars styresman han sedermera var i 26 år († 1753).

Politiekollegium hade emellertid fått så mycket att göra, att de dagliga ärendena ej alltid medhunnos, hvarför en af ledamöterna, rådman *Paul Printzell*, år 1770 till öfverståthållaren och magistraten

inlemnade ett förslag till polisens bättre handhafvande och polis-mälens skyndsammare avslutande. Grefve *Axel Wrede Sparre* var då öfverståthållare, men afled innan Printzells förslag öfverlemnades till den komité som af kungl. maj:t för ändamålet tillsattes. På grund af denna komités sedermera afgifna utlåtande förordnade kungl. maj:t, den 13 Februari 1776, att öfverståthållaren borde upptaga och af-döma politiemålen. Dermed voro dessa mål dragna från magistraten.

Öfverståthållaren hade fordom säte i riksrådet, men i 1720 års regeringsform stadgades, att embetet kunde anförtros en skicklig man utom rådet. År 1775 kallades dock öfverståthållaren, friherre *Carl Sparre* till riksråd och innehade denna värdighet jemte öfverståthållarplatsen till 1789, då råds-kammaren upplöstes.

Denne Carl Sparre, under hvars tid poliskammaren inrättades och som sjelf dertill kraftigt bidrog, anses hafva varit Stockholms utmärktaste öfverståthållare. Han mottog embetet efter hertig Carl, som under några månader efter statsstrecket innehade det samt äfven sedermera, 1789, en kort tid under Sparres sjukdom skötte tjensten. I aderton år verkade Carl Sparre för Stockholms förkofran, och många äro de goda minnena från hans styrelsetid († 1791). Äfven åtskilligt godt hågkommes från de tillfällen, då *Samuel af Ugglas*, landshöfding i Stockholms län, i slutet af förra och början af detta århundrade förvaltade det då i flera år lediga öfverståthållarembetet.

Det var således under öfverståthållarembetet som, 1776, alla politiemålen lades. Öfverståthållaren sjelf »borde icke allenast varda underrättad om alla brott som i residenset kunna förelöpa mot lagar och förordningar, utan ock efter omständigheterna vidtaga de mått och steg som till den brottsliges straff, näpst och rättelse nödige pröfvades». Men emedan öfverståthållaren icke kunde vara allestädes och »emdan till hasteliga handräckningar, hvilka ej tåla dröjsmål, ingen hvar-ken tid eller dag från polisärendenas skyndsamma afgörande vore undantagen», så skulle underståthållaren företräda öfverståthållaren vid dessa ärendens afgörande.

Den *nogare* och *närmare* tillsynen öfver den nya polisen upp-drogs dock åt en särskild, öfverståthållaren underordnad tjänsteman, som fick namn af *politiemästare*, men hvars tjänst förklarades för en förtroendetjänst som kungl. maj:t sjelf egde att bortgifva. Der-jemte tillsattes af öfverståthållaren ett tillräckligt antal gevaldiger och uppsyningsmän eller s. k. polisbetjenter.

Den förste polismästaren var Nils Henric Aschan *von Sievers*, född i Norrköping 1738, son till en teologie doktor. Han hade studerat i Upsala samt vid tyska universitet, på förra stället aflagt

juridisk examen och sedan tjenstgjort i Svea hofrätt och i slottskansliet. Han var en af Gustaf III:s tillgifnaste tjenare och skötte polismästaretjensten med synnerligt nit i konungens intresse, hvarför han också belönades med lagmans titel och upphöjdes i adligt stånd, då han tog namnet *Liljensparre*, ett namn som för alltid är förenadt med Gustaf III:s historia. (Fig. 208).

Crusenstolpes uttryck, att Liljensparre hade något af en venetiansk statsinquisitor i sig, tillhör väl nämde författares icke ovanliga öfverdrifter, men i sin ransakningsifver och sannolikt för långt drifna polismisstänksamhet hade Liljensparre just icke tillfälle att göra sig mycket omtyckt, och så utmärkt han än var som polismästare — derom vittna alla hans handlingar — tyckes han dock hafva varit en af de förnämsta orsakerna till den hätskhet mot polisen som redan i inrättningens första början uppstod mot henne och snart rotfäste sig hos allmänheten. Denna hätskhet visade sig först och kanske starkast hos de högre samhällsklasserna, i synnerhet hos de mer eller mindre frisinnade aristokrater som voro Gustaf III:s fiender. De beskyldde Liljensparre att bland annat hafva uppviglat pöbeln mot motståndarne af den utvidgade konungamakten.

Enligt hvad F. A. v. Fersen förtäljer, försäkrade öfverståthållaren Carl Sparre, att poliskammaren ej vore något inquisitionstribunal, utan att dess verksamhet skulle inskränkas att upprätthålla ordningen inom hufvudstaden, och han förebrädde den under Plommenfeldska rättegången bekante revisionssekreteraren Låstbom, att denne ville låta poliskammaren urarta till en inquisition, »lika farlig för folkets lagliga säkerhet, som för rättvisan och konungens benådnings-prerogativ». Polisens tillvägagående på den tiden var dock icke så alldeles tryggande för denna lagliga säkerhet, och det sätt på hvilket undersökningarna om Gustaf III:s mord bedrefvos visade tillräckligt, att klagomålen ej voro ogrundade. Ehuru man ej får sätta obegränsadt lit till hvad en af de i Mars 1792 häktade herrarne hade att förtälja, torde dock hvad den för sin oegennyttia och opartiskhet samt strängt fosterländska tänkesätt bekante Johan v. Engeström anfört om Liljensparre som polismästare, liksom om G. M. Armfelt som öfverståthållare samt om Låstbom som justitiekansler, icke kunna fränkännas all vittnesgiltighet. Han berättar bland annat*, att Liljensparre kommit till honom i häktet och förkunnat, att förskräckligen mycket blifvit upptäckt, att därför det vore hög tid att bekänna, ty annars skulle bödlarne bryta sig in i fängelserummen och martera i hjäl fångarne. Polismästaren sökte äfven genom uppen-

* *Johan v. Engeström*: Historiska anteckningar och bref från åren 1771—1805, utgifna af E. V. Montan. Sthlm 1877.

bara osanningar om hvad andra föregåfvos hafva bekant, narra J. v. Engeström att på sig bekänna brott, hvartill han ej vore skyldig, samt under förespeglning af att sättas på fri fot förmå honom att angifva andra, hvaremot om sådan angifvelse underläts, odrägliga plågor skulle förestå Engeström.

De som voro Gustaf III:s fiender hatade polismästaren redan långt före 1792, men han var ej heller synnerligt älskad af de opartiska som endast ville, att rättstillståndet borde vara tryggadt samt att polisen icke skulle tjena despotiska intressen och polismästaren ej vara regentens blinda verktyg. Bland det lägre folket synes också hafva funnits anledning att icke älska polisens underordnade tjenare. Emellertid höll Liljensparre ordning i staden, om också icke utan anseende till person. Det hände, att nattvakten fick skrapa, för att han tagit i förvar några nattsvärmare som stört ordningen, men hvilka funnos vara adelsmän och därför ej kunde fängslas af en simpel nattpatrull.

Liljensparre utnämdes 1792 till underståthållare, men erhöll afsked redan året derpå. Den nya regeringen ville aflägsna honom, liksom så många andra af Gustaf

Fig. 208. Henric Liljensparre,
Stockholms förste polismästare.

Efter miniatyrporträtt i Nationalmuseum.

III:s vänner, och han skickades till Pommern för att, såsom det hette, der ordna polisen. Sedan Gustaf Adolf sjelf öfvertagit regeringen, hemkallades han och utnämdes till ledamot af generaltull-direktionen samt derefter till kronofullmäktig i generaltull-arrendesocieteten († 1814).

Hans närmaste efterträdare var lagman Magnus *Ullholm*, hvilken 1800 följdes af lagman Daniel *Ahlberg*, som utnämdes till underståthållare 1802, med särskildt uppdrag att förvalta de åligganden som tillhörde öfverståthållaren, hvars tjänst stod ledig under flera år. Ahlberg adlades 1808, med namnet *Edelcreutz*, och då öfverståthållareplatsen slutligen, 1809, åter besattes (med fältmarskalken W. M. Klingspor), utnämdes han till landshöfding i Stockholms län och

upphöjdes 1816 till friherre samt vardt, 1818, åter öfverståthållare († 1828).

Efter Ahlberg utnämdes till polismästare d. v. registratorn i poliskammaren *Olof Wannqvist* (fig. 209), född 1764 i Gefle, der hans far var skeppstimmerman. Om Liljensparre gjorde sig känd som en högst duglig polischef, så voro Wannqvists utmärkta polisegenskaper icke ringare, men han var dess utom populär. Han har efterlemnadt ett namn som en lika skicklig som kraftig polisman, hvilken i många år upprätthöll polisens anseende. Han var fruktad af skälmar och illgerningsmän, men aktad af det stora flertalet bland

Fig. 209. Olof al Wannqvist.
Efter porträtt i enskild ego.

Stockholms befolkning. Han skötte sin tjenst med stränghet och kanske stundom med en viss godtycklighet, något som ofta ligger i polismaktens natur, då det gäller att klämma efter skälmarne; men han gick icke andras än rättens och ordningens ärenden och var efter samtidas enhälliga omdömen en hedersman. Om det slags folk som brukar hafva mest att göra med polisen ej heller på hans tid kunde lägga bort afvogheten mot polisbetjeningen, så utsträcktes den afvogheten icke till »stora Olle» eller »gamla Olle», såsom Wannqvist kallades på det förtroeligare folkspråket.

Sedan Olof Wannqvist i sexton år skött polismästarsysslan, gjorde konungen honom till adelsman, och han satte ett *af* framför sitt namn. Efter att sedan i ännu tolf år hafva varit polismästare, utnämdes han till underståthållare och såsom sådan afled han, fyra år derefter, 1834. Han hade således i tretiotvå år verkat som polischef, och dess utom flera år förut skött registratorstjensten i poliskammaren. Vår tid skulle otvifvelaktigt icke gilla denne polismästares *alla* åtgärder, enär några af dem voro ganska egenmäktiga, men »stora Olle» lefde och regerade under helt andra förhållanden än nu. I sitt enskilda lif skildras han som en synnerligt älskvärd person.

Hans närmaste efterträdare var *Clas Ulrik Nerman* (fig. 210), som i sju år satt på polismästarstolen och sedan innehade justitiekanslersembetet samt afled som landshöfding i Kalmar, 1852. Om Wannqvist med all sin stränghet och ej sällan hänsynslöshet var

populär, så räckte populariteten ej till för Nerman, likväl gäller detta kanske ej så mycket om hans polisår, som ej mer om den tid, då han under det i Stockholm oroliga året 1838 var justitiekansler. Han tyckes hafva varit en ganska framstående polismästare, men som ännu fasthöll vid den polisens egenmäktighet, hvilken invigts af Liliensparre och ej öfvergifvits af Wannqvist. Såsom sådan tillhör han med fullt skäl ej blott till ären, utan äfven till åsichter och embetsmannaverksamhet det gamla Stockholm, hvilket på polisområdet är främmande för det nu lefvande släktet. Förr talades allmänt om polismästaren, och det var just icke loford som yttrades. Nu talar ingen om polismästaren, ett tillräckligt intyg att man icke kan hitta på några anmärkningar mot honom.

Efter det rådman *S. G. Harlingsson* under ett år varit tillförordnad polismästare, öfvertog *O. T. Hultberg*, 1838, sysslan och skötte den till 1840, samt efterträddes af *F. P. Berg*, hvilken 1843 fick till efterföljare *B. C. Bergman*, som tog afsked 1851, hvarefter *W. Stråle* ett år var polismästare (underståhållare 1852—55), men dermed äro vi inne i den nyare tiden.

Fig. 210. C. U. Nerman.
Efter en daguerreotyp.

Under några år egde Stockholm två polismästare, en ordinarie och en biträdande. De senare voro Linnelius, Lagermark, Nyman m. fl.

Under de år Olof Wannqvist var polismästare, bytte Stockholm sju gånger om öfverståhållare (*W. M. Klingspor*, *A. F. Skjöldebrand*, *C. Mörner*, *O. R. Cederström*, *D. Edelcreutz*, *C. J. af Nordin*, *J. W. Sprengtporten*), men af de många var det nästan endast frih. *Sprengtporten* (1830—38) som lemnat något varaktigt minne. Efter att *E. M. Kuylenstjerna*, *J. A. Möllerhielm* samt *M. A. Lewenhaupt* varit tillförordnade, nämdes *Sprengtporten*, i slutet af 1844, åter till öfverståhållare och behöll tjensten till 1848 († 1875). Sedan underståhållaren *C. F. Ungberg** varit tillförord-

* Ungberg lemnade tjensten och fäderneslandet 1852 och lefde sedan många år i Paris utan att någonsin söka umgänge med landsmän och utan att heller umgås med

nad en kort tid 1848, vardt *Jakob Essen Hamilton* öfverståthållare s. å. († 1864).

* * *

Under polisens första tid hade den sin *embetslägenhet* i n. v. öfverståthållarhuset, f. d. Tessinska palatset, hvilket 1752 af Carl Gustaf Tessin sålts till den sedermera så olyckligt ryktbare borgmästaren Kierrman*, året derpå kommit i kronans ego, skänkts till hertig Carl och 1773 inlösts af Gustaf III. Slutligen köptes huset af staden och anslogs till öfverståthållarens boställe. Poliskammaren inrättades i palatsets bakbyggnad, med ingång från den trånga gränd, hvilken mynnar ut framför börsens östra sida och då kallades »Polisgränden».

Från denna sin första lägenhet flyttades poliskammaren till ett närliggande hus, det af oss flera gånger nämnda Isaac Breants, sedan Indebetous. Der stannade polisen dock icke länge, utan förlades till Riddarholmen, i amiralitetshuset, som i medlet af 1600-talet tillhört kungl. rådet Pehr Sparre och nu är marinförvaltningens lokal. Redan 1798 företogs en ny flyttning, nämligen till de först innehafda rummen i öfverståthållarhuset, och der stannade poliskammaren i tjugu år. I den mörka gränden har mycket elände dragits inför offentligheten. Tjufvar och skälmar af allehanda slag, lösdrivvare och tiggare samt alla som polisen brukar taga hand om, kände vägen till Polisgränden, fastän de endast ofrivilligt der uppträdde, och så väl den gränden som den der utmynnande Skeppar Olofs gränd samt Trädgårdstvärgränd kunde hafva mycket att förtälja, i fall de gamla murarne icke voro så envist tystlåtna.

18 Ehuru poliskammaren redan 1718 flyttades till Helgeandsholmen, förtför gränden långt efteråt att kallas Polisgränden och benämnas kanske ännu någon gång så af gamla stockholmare, ehuru det äldre namnet, Trädgårdsgatan, nu är för länge sedan åter upptaget.

Sedan poliskammaren i några och tretio år haft sin verksamhet i husen med numren 9 och 11 på Norrbro, flyttades han, 1852, till sin nu varande lägenhet vid Myntgatan, i det gamla Polus'ska huset, som byggdes i senare delen af sextonhundratalet af grefve Thomas

parisare. Många rykten om hans förhållanden i Paris hafva varit i omlopp. Hvad vi med säkerhet kunna uppgifva är, att han strax före fransk-tyska krigets utbrott fann sig i nära utblottadt tillstånd, men erhöll hjälp af en förnäm fransman, hvilken antog honom till portvakt. Ungberg egde då ingenting annat än sina ordenstecken, några få klädespersedlar samt — en af honom inköpt graf på Père Lachaise. Sina sista år lefde han i lugn som portvakt i ett hus vid Rue de Vintimille, der han afled 1877.

* Sid. 413 och följ.

Polus d. ä.* och der på sjuttonhundralet den franskt *lutherska* kyrkan** var inrymd, samt dit derefter stadens auktionskammare*** förlades, då den mosaiska synagogan† fick öfvertaga auktionskammarens gamla lägenhet vid Tyska Brunn. Vid poliskammarens flyttning till Myntgatan måste auktionsverket åter gifva sig af och hamnade då på Riddarholmen. Polisen och några af stadens verk uppstogo ej blott det gamla Polus'ska huset, i hörnet af Myntgränden, utan äfven det vester derom liggande, der »Malmens källare» då hade sin lokal. Sist nämnda hus säges i forna dagar hafva tillhört Gustaf Banér.

* * *

Om polismyndigheterna i gamla Stockholm ofta hade svårt att upprätthålla ordning och godt skick under vanliga förhållanden, voro svårigheterna för dem naturligtvis ännu större, då några *ovanligare rörelser* uppstodo i samhället. Under medeltiden visade sig sådana icke sällan. Än var det stormännen som kifvades sins emellan eller med kyrkan eller med borgerskapet, än stredo borgarena med hvarandra, oftast tyskar och svenskar, hvilka strider stundom förde till gräsliga ogeringar, såsom de förut här omnämnda, för öfrigt allmänt bekanta Kävlingemorden.

Under reformationstiden var det icke mycket lugnare, så strängt än Gustaf I vakade öfver ordningen. De som försvarade det gamla drabbade ofta tillsamman med dem som förde det nyas talan, och uppträderna i Storkyrkan under Gustafs tid samt i Riddarholmskyrkan mot århundradets slut gäfvo myndigheterna mycket bekymmer.

* Född i Reval 1634, uppfostrad i Westerås hos domprosten Hollstenius, kansli-tjensteman och diplomat, lärd och latinsk skald († 1708); begrofs i Riddarholmskyrkan, men liket flyttades och ligger, liksom Thomas Polus d. y. († 1737), i Solna kyrka.

** En fransk luthersk församling upprättades i Stockholm 1687 och höll sina gudstjänster i en sal på gamla rådhuset, sedan i det af staden inköpta f. d. greve Polus' hus vid Riddargatan, n. v. Myntgatan. Den första kyrkoherden var dr Nicolaus Bergius från Reval, slutligen generalsuperintendent i Lifland († 1706). Kyrkoherdarne voro svenskar. Den siste var Georg Gerdin. Församlingens medlemmar tyckas aldrig hafva öfverstigit sjutio, men slutligen fans icke en enda åhörare af pastor Gerdins predikningar. Då indrogs kyrkoherdebeställningen.

*** Stockholms Auktionen- och Adresse-Cammare inrättades 1674.

† Det gamla, bofälliga auktionshuset vid Tyska Brunn uppläts åt judarne mot en årlig hyra af 250 rdr bko, och der inreddes synagogan, hvilken den 12 Maj 1787 öppnades till allmän gudstjenst. Församlingens medlemmar lära då varit omkring 80. Den första rabbinen var Jehuda Leb eller Levi Hirsch från Mecklenburg.

Det var. Jobyoths blesst vilka man tyckte om synagogen öppnades 12/5 1787. Först 1790 blef lokalerna vid Tyska Brunn använd.

Under de följande århundradena hörde visserligen större gatutumult till undantagen, men några voro dock af ganska vådlig art. Ett bland de lindrigare var väl, då »några vanartiga sällar», såsom det heter i magistratens publikation och efterslag, den 31 Okt. 1678 »gjort åtskilliga insolentier hos generalstaternas (Nederländernas) resident herr Christian Constantin Rumpff» vid hans »logemente på Södermalm och St. Paulsgatan».

Rumpff firade en »solennitet» med anledning af den särskilda freden mellan Nederländerna och Frankrike, i Nijmegen den 10 Augusti 1678. Att denna fred, i hvilken Sverige, som varit Frankrikes bundsförvandt, visserligen tillförsäkrats om neutralitet från Hollands sida, men dock icke sjelft fått vara med för att göra upp en definitiv öfverenskommelse, kunde väcka ond blod i Stockholm är ej oantagligt. Stockholmsfolket tvekade dock icke att infinna sig på St. Paulsgatan för att ej blott se på grannlåten, utan också låta

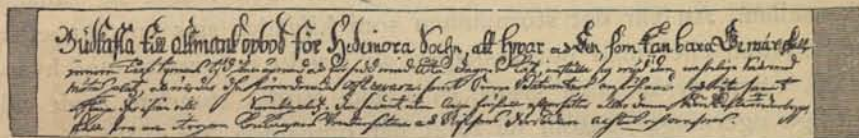

Fig. 211. Budkaffe för dalkarlarnes uppbrott till Stockholm 1743.
(I Historiska museum.)

det af Rumpff utdelade vinet sig väl smaka och slåss om de silfverpengar som han lät kasta ut. Men då åtminstone »ett parti af silfverpengarne var utkastadt och vin utlupit, hafva några sig understått uti hans logemente genom fönstren med stenar inkasta samt andra excesser gjort». För den stora folkträngsels skull kunde orostiftarne icke fasttagas. Kämnarsrätten lät visserligen »med all flit och sorgfällighet inquirera och ransaka», men någon kunskap om dessa »öfverdådiga personer» fick man icke. Först sex veckor efter upploppet utfärdade magistraten sin »publikation» och utfäste en »recompens och föräring af 200 riksdaler» åt den som först röjde de brottsliga och hotade att »exemplariter» straffa dem, som kände till orostiftarne, men ej angäfve dem. De brottsliga tyckas likväl icke hafva upptäckts.

På sjuttonhundredratalet var *Daldansen* otvifvelaktigt den allvarsamaste oordningen på Stockholms gator, och det sorgliga minnet deraf lefde länge i folkets hägkomst. Det var året 1743. Svenskarne hade begärt att få en konung. De hade nu »den gamle tysken» Friedrich, hvilken, ehuru en stor fruntimmerskarl, dock icke egde några lagliga barn, hvadan det ljufva hoppet att få se hans

afkomma på svenska tronen icke hade någon utsigt att förverkligas. Som nu af gammalt den svenska afunden stadgat som lag, att man hellre skulle taga en utländing, huru oduglig som helst, än en landsman af stor och utmärkt förtjenst, så uppställes åtskilliga kungsämnen af främmande, mestadels tysk härkomst. Men bönderna, särskildt nu dalkarlarne, ville hafva en dansk. Dalkarlarne en dansk! Dertill fogade de äfven andra fromma önskningsar, såsom att få »runka peruken af herrarne» och »klippa vingarne af adeln». Motiven voro kanske fullvigtiga nog; emellertid utsändes budkaflar* (fig. 211) och dalallmogen bröt upp under anförande af en bokhållare Schedin och en major Vrangel för att tåga till Stockholm. Under genomfärden i Falun tillegnade de sig ränteriets medel samt vapen som hörde till kronan och försågo sig för öfrigt med hvarjehanda förnödenheter af gagn på en resa som denna. Bland annat tillgrepo de 1,800 rullar tobak och medikament för ungefär 1,000 daler kopparmynt, hvarigenom den hedervärda dalallmogen visserligen icke vann stockholmarnes aktning.

Vid Carlbergs tull sammanträffade trupperna med allmogen, men som de förra icke hade tillstånd att skjuta, så togo de senare kanonerna från dem, hvarpå de utbredde sig kring gatorna och marscherade sedan med sina trummor, gevär, spik-klubbor (fig. 212), spjut och fanor in i staden, uppstälde sig på Norrmalmstorg, dit de förde sina 6 kanoner. Derpå tillgrepo de en gård i närheten, der de stälde in sina kanoner och lade in sina 1,900 skeppund krut, 5,900 passkolor samt 6,000 rännkolor och granater. En annan hop uppstälde sig på Stortorget och andra förlade sig godtyckligt i husen deromkring.

Emellertid hade hans kungl. majestät samma dag låtit genom härold med pukor och trompeter publicera freden med Ryssland.

* Inskriften på den här afbildade budkaflan är följande: Budkafla till allmänt opbod för Hedemora Sochn, att hvar och Een, som kan bära Gewär skall inom tålf tijmars tid bewäpnad och försedd med Åtta dagars kåst inställa sig wijd den wahnliga Sochnens mötesplatz, att under dhe förordnade officerare samt Crono Betienters anförande opbryta samt afståga dherifrån till . . . Samelplatz. Den som utan laga förfall efterätter eller denne Budkafla underlägger skall som en otrogen Konungens Undersåtare och Rijkens förrädare achtas och anses. — På baksidan läses: Denna budkafla är vid 1743 års Dahluppror skrefven af Bonde-Generalen Schedin med egen hand. — Derunder finnes en påskrift af H. Järta, att denna anteckning är af landtränmästaren H. J. Gahn, hvars handskrift deruti igenkännes.

Fig. 212.
Spik-klubba.

Men dalkarlarne trodde naturligtvis att det var osanning. Deputationer afgingo för att tala förstånd, men när detta icke hjälpte, beordrades trupperna att utsända posteringar. Då slog dalfolket allarm och samlade sig på Norrmalmstorg, ända ned åt Drottninggatan, och uppåt Regeringsgatan och Brunkeberg. Landtmarskalken gick ut för att tala med de upproriske; några lade bort vapnen, men detta blott ökade förbittringen hos de andra. Nu lossades en kanon och en handgevärssalva från böndernas sida, med den påföljd, att åtskillige officerare och menige man blesserades och några man skötos till döds. Bland dessa riksrådet baron Adlerfelt, hvilken träffades af ett lobösse-skott. På detta svarade trupperna med kanoner och handgevär, af den verkan, att sedan ett femtiotal af dalkarlarne stupat och några och åttio blifvit sårade, de öfriga, hvilka icke räddat sig genom flykten*, blefvo fångslade och destinerade till vederbörligt straff enligt Sveriges rikets nyutkomna lag. Så gick det med den daldansen, hvilken hofskalden von Dalin firat i ett föga lyckadt poem af följande lydelse:

Fyra tusen mörka gastar
 Liksom obegrafna lik,
 Med gevär af påkar, qvastar,
 Klubbor, liar, knifvar, spik.
 Under spel af djefladansen,
 Fanor af det sämsta slag,
 Sådan är den Puissancen
 Som vill ge vårt rike lag.

Fersenska mordet är en af de ohyggligaste tilldragelserna i gamla Stockholm, och minnet deraf är ännu icke utplånadt. Ännu lefver väl en och annan mycket gammal stockholmare som från sina spädare är erinrar sig detta mord och den fasansfulla uppmärksamhet det rönte. En nu mera afviden borgare, som när Fersen mördades var en fjorton års gosse, ett »barn af folket», har för oss förtäljt hvad han såg den dagen och hvad intryck upploppet gjorde på honom och hans omgifning. Vi återgifva här med hans egna ord den mannens berättelse, sådan denna ännu står lifligt för vårt minne:

»Jag var då i skräddarlära vid Stora Nygatan och hade varit der redan ett par år. Mästarn skickade mig med kläder öfver allt i staden, och jag hörde mycket prat. Strax jag kom i läran, det var på våren 1808, gjorde mästaren borgarvakt, och jag fick gå efter honom och bära geväret, när han gick till eller från hög-

* Somliga blefvo så skrämde, att de hoppade öfver stängslet ner i Norrström.

vakten. Då talade han ofta med sina vaktkamrater och andra bekanta, och jag fick reda på mycket af borgerskapets affärer, och hvad mästarne tänkte om kriget och kungen. Så var det nu också i början af sommaren 1810. Då var inte fråga om vakthållning, och kungen, Gustaf Adolf, talade man ej mer om, bara ett och annat om Finland och att finskt smör blifvit nästan omöjligt att komma öfver. Det var två gesäller på verksta'n, och de hade också mycket att omtala. En dag berättades öfver allt i staden, att Carl August vore död, och dagen derefter hörde jag på krogen Hvita Hästen, i hörnet af Nygatan och Skraddargränden, att Carl August fått förgift. Det hade gesällerna också hört, och mästaren, som varit och tagit mått till en sorgdrägt hos en förnäm herre, sade, att ryktet vore ty värr allt för sant.»

»Den högtidliga dagen, den 20 Juni, kom, då kronprinsens lik skulle införas i Stockholm. Det var ofantligt mycket folk i rörelse. Jag stod länge utanför renhållningshjonens baracker vid Kornhamnstorg, men ingen procession syntes till. Bland folket sades, att Fersen icke vågat sig ut. Han hade varnats och hölle sig hemma. Han *måste* vara med, sade andra, ty han är riksmarskalk. Jag gick vidare och kom öfver Röda Slussen upp åt Södermalmstorg, då en squadron af lifgardet till häst svängde om hörnet vid Hornsgatan. Gardisterna redo i spetsen för processionen. Det vardt stark rörelse bland folket. Efter gardisterna kom den ena hofvagnen efter den andra.»

»Der är Fersen! skreks det i hopen, och jag såg en gammalmodig, mycket grann vagn med guldkrona på taket. Det var Fersens egen grefvekrona, sade man. Vagnen drogs af sex hvita hästar. Det var ståtligt att se på. Seldonen voro af purpurrödt marokäng, beslagna med guld. Så såg det åtminstone ut, men det var kanske bara förgyld brons. De ståtliga hästarne leddes af sex fina betjenter i stort livré. Det fans ingenting svart på hela det granna ekipaget, och det retade folket.»

»Och folket vardt ännu mer uppretadt, då det fick sigte på likvagnen som följde närmast efter Fersens granna ekipage och var mycket simpel samt gruffigt dammig.* Den hade dragits ända från Skåne, och Fersens vagn hade ej varit längre än till Liljeholmen. Efter likvagnen kommo några kavallerister och hofvagnar. Folket

* Likvagnen drogs, som man finner af ceremonielet, men som vår sagesman icke tyckes hafva iakttagit, af 8 hästar och kördes af understallmästaren Ehrengrenat (den inom ridkonsten sedermera så berömde hofstallmästaren) samt omgafs af fyra generaladjutanter som uppburu hvar sitt hörn af bårklädet, en löjtnant af lifgardet till fot, en sådan officer af lifgardet till häst, samt tjugufyra stånddrabanter med fälda bardisaner.

skrånade redan och innan vagnen med de granna hvita hästarne kommit ned åt Slussgatan, dansade några kopparslantar mot vagnen. Fersen sjelf såg stolt och förnäm ut, men var blek och drog sig undan så långt han kunde i ena vagnshörnet. Det var någon som skrek, att man borde draga upp slussen och hejda Fersen, och några pojkar hängde sig i kedjorna för att väga upp slussbron, men det var redan för sent. Fersens vagn kom lyckligt öfver bron, och processionen vek af åt Kornhamn. Der skrek man *mördare* och gaf Fersen alla slags fula namn. Sexstyfrarne hade tagit slut, och nu kastades stenar i stället. Spegelglasen i vagnen voro redan krossade. Ännu en gång såg jag Fersen. Han blödde. Det bleka, blodiga ansigtet tycker jag mig se hvar gång jag tänker på den dagen.»

Längre än till Stora Gråmunkegränd var i fråga varande gosse icke med, men der började först det riktigt allvarsamma. Troligtvis hade många, liksom gossen, ökat folkmassan endast för att »få se huru det skulle gå», men ju värre det skreks och ju flera stenar kastades, dess grymmare vordo också de som från början kanske af blott nyfikenhet deltagit i uppträdet. Det är bekant, att Fersen flydde upp i ett hus vid Stora Nygatan, nära Gråmunkegränd. Många hafva trott, att det var hörnhuset, norr om gränden, men det var i huset näst intill, det som nu har nummer 1, och, jemte hörnhuset åt Riddarhustorget och Storkyrkobrinken, tillhör lif försäkringsbolaget Thule. Huset hade efter 1729 års nummerordning (den första i Stockholm) n:o 68 samt fick samma år som Fersen mördades n:o 6, efter då införda nya nummerordningen, och egdes af Jonas Hultgren, kammarvaktmästare hos enkedrottning Sofia Magdalena. Hörnhuset vid Stora Gråmunkegränd egdes 1810 af J. Em. Berg, kommissarie vid general-assistanskontoret. Huset i andra hörnet, åt Riddarhustorget och Storkyrkobrinken med ingång från brinken och nu n:o 13, hade till egare handlanden och hofjuveleraren Isaac Michaelsson, som bodde der jemte sin kompanjon, hofjuveleraren Michal Benedicks samt sin svärfar Aaron Isaac och bokhållaren Wilh. Benedicks.*

* Huset, dit Fersen tog sin tillflykt, har af Crusenstolpe uppgifvits som detsamma der den kommission hvilken dömde Brahe, Horn, Puke m. fl. till döden skulle, 1756, haft sina sammankomster, men denna uppgift saknar all grund. I början af 1700-talet egdes detta hus samt Allmänna enke- och pupillkassans, n:o 11 Storkyrkobrinken, af samma personer, hvilka år 1719 delade dem sins emellan, så att samtliga lägenheterna fördelades i sex delar, hvilka sedan anordnades i tre parter, och man kastade tärning om hvilka de skulle tillhöra. Småningom utbyttes eller såldes lägenheterna förståndigare, men ännu 1756 såldes n. v. n:o 1 Stora Nygatan till samsman med våningen 2 tr. upp i n:o 11 Storkyrkobrinken. För några år sedan egdes n:o 1 Stora Nygatan af kirurgiske instrumentmakaren J. A. Stille och före honom af sockerbagaren

I Hultgrens hus bodde, 1810, mycket folk, och de flesta hade utländska namn, såsom J. Sauter, mekaniker, Gottlob Trion, gesäll, gossarne Moses Livin och Wilh. Derikert, pigan Christina Derikert och verkmästaren Wirtz. Dess utom voro der boende kungl. husgerådskammare-betjenten P. Lindström, slottsbonaren J. Brunberg, urmakaren Ingelmark och värden sjelf*, hvilken nyttjade traktörsenkan Oxelgrens rättigheter och höll restauration en trappa upp.

Det var just till detta värdshus som Fersen tog sin tillflykt. Af rättegångshandlingarna** och i synnerhet af löjtnant A. Hammarskiölds*** rapport och vittnesmål torde man få den säkraste föreställningen om huru det tillgick vid det ohyggliga tillfället. Ur rapporten göra vi följande utdrag:

Den 20 Juni 1810 kommenderades löjtnant Hammarskiöld att vid Svea lifgardes musquetair-bataljon paradera på Riddarhustorget för högstsalig h. k. höghets prinsens lik. Sedan processionen passerat, befaldes H. af major Djurklo att med en underofficer och sexton gardister afmarschera till konungens tjenstgörande generaladjutant, generalen och kommandören (Silfversparre) och ställa sig under dennes order. Sedan H. med troppen ankommit till Hultgrenska huset vid Stora Nygatan, befaldes han af generalen att postera underofficern med fjorton gardister vid porten för att hindra folket att tränga in samt att sjelf med två gardister gå upp i huset och ställa dem vid dörren till det rum, der hans exc. riksmarskalken skulle träffas och ej insläppa andra personer än dem hans exc. sjelf ville tillåta.

Då Hammarskiöld kommit, en trappa upp, till värdshusrummet, hvartill dörren stod öppen, sågos flera personer der inne, men H. förmodade ej der kunna träffa excellensen, hvarför han gick ännu en trappa till, då han fann tre eller fyra af excellensens lakejer, hvilka tycktes redan vara misshandlade. H. frågade, hvar han kunde träffa excellensen, men fick intet svar. Ett fruntimmer, som H. dittills icke sett, kom då fram och sporde, om H. vore skickad att skydda

C. J. Bulér, hvilken hade köpt det af grosshandlaren Lyon. Egendomligt är, att ett hörn eller en vrå af n:o 1 i Stora Nygatan ligger i huset n:o 13 Storkyrkobrinken, hvarför också bolaget Thule väckte rättegång mot hr Stille. Nu eger dock, som sagdt, Thule båda dessa hus.

* Mantalsförteckningarna för 1810, i Kronouppbördsverkets arkiv i Rådstugan.

** Rådhusarkivet.

*** Arvid Hammarskiöld, född 1787, löjtnant vid Svea lifgarde 1810, slutligen öfverstelöjtnant vid Jemtlands fältjägare och öfverste i armén. Hans rapport finnes i ett af rättegångshandlingarnas digra band, men äfven i Krigsarkivet, på senare stället med påskrift: *Handlingar rörande Fersiska upploppet*. »Funnos i chiffonieren vid generaladjutanten Peyrons afgang.»

excellensen, hvilket H. bejakade, hvarpå hon bad honom följa sig och förde honom utför andra trappan genom källarerummet och genom ännu ett rum, hvarest till höger var en liten kammare* med fönster åt gården, uti hvilket rum Fersen befann sig och dit fruntimret ingick.

H. posterade strax de två gardisterna vid dörren till mellanrummet med befallning att ej släppa in någon samt gick sjelf in till Fersen och anmälde sig vara »af generalen beordrad att mottaga hans exc:s befallningar, hindra alla som han ej tillät komma in samt tillika underrätta excellensen, det generalen vore nedanför huset för att vidtaga nödiga mesurer till excellensens säkerhet».

Oaktadt Fersen då redan var sårad i ansigtet, bibehöll han fullkomlig sinnesköld, tog H. i hand och sade, det han för sin person ej fann sig behöfva något frukta, men att det chagrinerade honom, att H. skulle vara blottställd för chikan och ledsamheter för hans skull.

Folkmängden hade då ansenligt ökats i yttre rummet af den orsak, att huset hade äfven från Storkyrkobrinken en ingång, som var okänd (för vaktens befälhafvare) och följaktligen obevakad. Denna folkmängd, som i hvarje ögonblick tillväxte, ville tränga sig genom posterna, hvarför H. skyndade att ställa sig midt i dörren och lyckades flera gånger genom föreställningar hindra inträngandet i det andra rummet. H. sökte äfven förmå de närvarande att lemna det yttre rummet, men då svarades, att i källarsalen hade alla rätt att ingå och att de ej kände någon som kunde hindra dem att vara på ett publikt ställe.

Emellertid trängdes alla om att få se Fersen, till hvilken en hop sårande förebråelser och smädelsor adresserades, så att hela folksamlingen var i ständig rörelse, och H. kunde icke vara uppmärksam åt alla sidor, hvarför han, då han minst förmodade det, kände sig hastigt af två personer fattad öfver båda armarne och inskuffad i mellanrummet, då folket i det samma inrusade, och sedan blef för H. omöjligt att få det derifrån.

Några personer, som tycktes hafva ett visst inflytande öfver de öfriga, utmärkte sig dermed, att de dels på franska, men mest på svenska förebrådde Fersen att *hafva vållat franska revolutionen, att han nu här ville tillställa en dylik samt att han vore delaktig i kronprinsens död*. På alla dessa tillvitelser svarade hans exc. med mycken köld, »det han vore oskyldig och ingenting högre önskade än att blifva ställd inför domstol för att få bevisa sin oskuld, äfven-

* Uppgifves vara samma rum som i vår tid gaf anledning till rättegången mellan Thule och hr Stille.

som att han uppriktigt sörjde kronprinsen så mycket som någon annan och att han skulle göra det så länge han lefde.»

Detta tycktes ännu mera reta hopen, och en deribland förklarade Fersen ovärdig att bära en svensk orden, ryckte i serafimerbandet och affordrade honom det. Härpå svarade F., att bandet vore honom gifvet af konungen och att följaktligen ingen annan kunde affordra honom det. Efter förnyade hotelser från hopens sida, aftog han dock sjelf bandet och lemnade det. Några sprungo då dermed under hurrarop till fönstret i mellanrummet och kastade det ut på gatan, sedan de förut yttrat, att F. nu mer icke vore *grefve* F., utan endast *herr* F.

Hammariskiöld vardt då ändtligen så fri, att han kunde komma till dörren i det lilla rummet, der F. stod. H. stälde sig då med ryggen mot F., att ytterligare söka hindra folket att ofreda denne, emedan han flera gånger hörde ropet: kasta ut honom genom fönstret. Då kom generalen sjelf upp med stabsadjutanten, grefve Ruuth och stälde sig i dörren bredvid Hammariskiöld. Ropen om att kasta ut Fersen fortforo, hvarpå generalen sade, att om folket ginge derifrån, skulle generalen sjelf föra F. i förvar på slottet. Det vore icke nog säkert, förklarade man i folkmängden. »Till Smedgår'n med honom!» Generalen erinrade, att till det fängelset fördes endast dömda missdådare. F. vore ännu icke öfverbevisad, men undersökning skulle ske.

Derpå svarades: »Det duger inte. Vi veta nog, huru han då blir dömd . . . I arrest med honom under rådstu'n eller stadshuset!» Andra ropade: »Kasta ut honom!» Generalen lofvade att föra F. till rådstu'n, att vakt skulle omgifva honom och att han sjelf skulle taga F. under armen och föra honom.

»Hr general, ni är för hederlig karl», sades det i högen, »att gå med en sådan skurk . . . Nej, vakten skall bort, och vi sjelfva föra honom under rådstun; annars kommer han ej med lifvet härifrån.»

Generalen frågade då, om de ville lofva att ej ofreda Fersens person, så ville han hafva förtroende till dem och låta dem vara följaktiga, men generalen skulle sjelf föra F. till rådstun. Ett allmänt: ja, hurra! svarades. Men folket på gatan måste underrättas, hvarför generalen gick till fönstret och H. stannade ensam kvar vid dörren till det innersta rummet. Några som först lofvat att icke lägga hand på F., blott han häktades och ställdes under tilltal, omringade ingången till dörren, på det ingen måtte tränga in till F. (som fortfarande tyckes hafva stått i dörren). Då framspringer en af folket och kastar sig öfver H:s högra axel, fattar i F:s flanel-

kappa och drager den öfver H:s hals med sådan våldsamhet, att kappan slutligen skiljes från jackan. I det samma rusade alla med hurrarop till fönstret och kastade ut äfven kappan.

Generalen återkom då till dörren och gjorde starka förebråelser för sådan läghet, att gifva löfte i folkets namn och genast bryta det löftet. Detta tycktes, heter det i rapporten, göra impression på dem. Åter förnyades löftet och F. sade då, att han önskade få gå. Generalen tog F. under armen och började gå, men stannade några ögonblick i andra rummet, emedan F. af paraplyer och knölpåkar redan fått åtskilliga slag, samt förestälde dem elakheten i deras uppförande och mottog ännu förnyade löften om att själfhämnd icke skulle tagas.

Derpå fattade generalen F. under venstra armen, och marschen fortsattes, men i det samma trängde en karl in på F. och drog ut dennes värja samt utöste en hop skällsord. H. skulle följa med, men hindrades af ofvan nämnda fruntimmer, som kastade sig i hans armar och utropade, att H. ej finge öfvergifva henne och hennes faderlösa tre barn, som nu skulle också blifva moderlösa, om H. ej försvarade henne, ty folket hade yttrat, att hon skulle blifva olycklig, emedan hon tagit excellensens parti. Först efter flera minuter kunde H. slita sig lös, och då han jemte de två posterna ändtligen kom ned på gatan, var vakten borta. Generalen såg han ej heller till, och folksamlingen som omgaf excellensen var då med denne redan på Riddarhustorget. H. tyckte sig äfven märka någon rörelse i bataljonen, hvarför han skyndade dit och rapporterade för bataljonschefen sin återkomst samt intog sin plats i bataljonen.

Så lyder löjtnant Hammarskiölds den 23 Juni 1810 afgifna rapport, hvilken, så vidt vi kunnat finna, icke förut i tryck så fullständigt offentliggjorts. Crusenstolpe har (i Morianen) på denna rapport broderat en fantasiskildring i sitt vanliga manér. Vi hafva låtit rapporten såsom det viktigaste aktstycket själf tala. Öfriga vittnesberättelser tillägga ingenting af vigt.

Om mordets fullbordande på Riddarhustorget framför rådstugan kunna vi vara mycket fåordiga, ty omständigheterna dervid äro allmänt kända. Såsom visst torde få antagas, att det var den till sjöman förklädde löjtnant Tandefelt som genom att hoppa upp på Fersens bröst gjorde slut på den redan förut af misshandlingen döende mannens lif.

Huru mycket som var förberedt och huru mycket som inträffade kanske tämligen ofrivilligt under upploppets hetta är mer än svårt att bestämma och skall sannolikt aldrig kunna fullt upplysas. Rättegången var i det afseendet långt ifrån uttömmande. Emellertid ser

det ut, som de fransktalande under tumultet på Hultgrens värdshus skulle hafva inskränkt sig till en enda person, skådespelaren Lambert, och dermed gifves en betänklig stöt åt hela byggnaden af förmodanden och påståenden om att mycket förnäma personer skulle hafva funnits i den bullrande folkhopen i värdshusrummen.

Lambert dömdes icke för deltagandet i uppträdet i Hultgrenska huset, utan för att han fört upproriskt tal på Ridдарhustorget och der uppvisat sin blodiga halsduk. Han straffades med 28 dygns vatten och bröd. Under många år derefter förde han en kringirrande landsortskådespelares oroliga lif och lär slutligen hafva varit mycket förfallen. Han dog 1837.

Hvar fans polisen på denna sorgliga dag? Ingenstädes, tyckes det, och likväl var Olof Wannqvist då polismästare, och det säges, att han under fem dygn icke sof en enda timme. Öfverståhållare var W. M. Klingspor, men han fick samma dag afsked, och generalmajor Skjöldebrand tillförordnades.

Folket rusade från Ridдарhustorget upp till slottet och stannade der under skrån och tjut. Carl XIII, som förut på dagen icke varit i Stockholm, inkom nu från Haga »under vördnadsbetygelser», heter det i B. v. Schinkels »Minnen», efter A. F. Skjöldebrands uppgift — under hån och grofva skymford, hafva vid tillfället närvarande för oss berättat.

Att uppviglingsförsök gjordes bland garnisonens manskap är bevisadt, men hvarifrån dessa försök först utgått har icke uppdagats. I en rapport, som vi funnit i Krigsarkivet bland de ofvan nämnda handlingarna som påträffades i generaladjutanten Peyrons chiffonier, heter det, att i anledning af de under Juni månad förefallna oroliga händelser häktades och fördes till Carlskrona fästning hästgardisterne Jansson, Dillström, Tillman och Heyster. Jansson hade erkänt, att han af gardister vid Svea lifgardet kommitterats att uppvigla lifgardet till häst mot befälet, hvilket han äfven sökt verkställa på det sätt, att han i hästgardistkasernen utspridt det saken vore redan gjord vid Fredrikshof*, »befälet der qväst, och manskapet ymnigt försedt med bränvin, vin och flickor samt med fullkomlig frihet; nu vore tempo för lifgardet till häst att följa exemplet och blifva så fritt och lyckligt som gardet till fots». Planen var att nattetid mörda underofficerarne och arrestera officerarne, om de ej ville gilla revolutionen.

---

* Lifgardet till häst hade ännu då sin kasern på Kungsholmen, der garnisons-sjukhuset nu är beläget. Ar 1811 flyttade regementet till sin n. v. kasern.

Men Junidagarna 1810 gingo också till ända. Under nära tre årtionden förekommo inga gatuppräden af allvarsam art. Andra Junidagar, tjugufva år efter de nyss omtalade, väckte oro och fruktan. Den 19 Juni 1838 skockade folket sig på Riddarholmsbron och Riddarholmen, fylde den lilla, vackra bron, en af då varande Stockholms prydnader, klämde sig mot riksgäldskontorets hus* på ena sidan och på andra sidan mot »Silfverskåpet», en krog i det Geijerska, nu nedrifna huset, till venster från bron, samt stod packadt ända upp på hofrättshusets (gamla Kungshusets) trappor.

De allra flesta i folkhopen voro välklädda och tycktes höra till »bättre folk», men voro mycket högljudda och frispråkiga. Crusenstolpes namn var på allas läppar. Utgången af den mot honom förda tryckfrihetsprocessen var redan känd, men nu skulle Svea hofrätts dom afkunnas. Man var mycket otålig att få se Crusenstolpe. Han kom, steg ur vagnen vid foten af hofrättshusets trappor och mottogs af ett allmänt hurrande, som räckte långt efter sedan han icke längre sågs af folket på Riddarholmen. I förmaket och ända in i sessionsrummet hade folket packat i hop sig. *Vivat, vivat Crusenstolpe!* lät det ända fram till hofrättsbordet. Det var således bildadt folk som lät höra af sig, mest statens egna tjänstemän.

När domen — tre års fästning och konfiskation af den åtalade skriften — afkunnats, hördes ett häftigt knot som gaf sig luft i rop och stampningar. På återvägen hurrade mängden åter vid vagnens förbifart, och alla aftogo hattarne och bockade sig för Crusenstolpe. Det började se allt oroligare ut i staden, och likväl hyste Stockholm då en så förnäm gäst som ryske storfursten Alexander, sedermera kejsar Alexander II (kejsar Nikolaus hade nyss förut också besökt Stockholm), och äfven Ole Bull gästade på den tiden Sveriges hufvudstad, hvilket af mången ansågs lika märkvärdigt.

Oviljan tycktes vända sig förnämligast mot justitiekanslern (f. d. polismästaren) Nerman och hofkanslern Hartmansdorff, hvilka ansågos hafva haft största andelen i tryckfrihetsprocessen mot Crusenstolpe, och Hartmansdorff var särskildt hatad för sitt ihärdiga krig mot den frisinnade tidningspressen. Nerman kunde ej glädja sig åt mycket större tillgifvenhet från allmänhetens sida. Myndigheterna ansågo sig böra vidtaga särskilda mått och steg för att skydda Nerman, och därför syntes, natten mellan den 19 och 20 Juni, starka patruller omkring hans bostad i Ålandsgränd. Aftonen derpå skockade

* Egdes i början af 1700-talet af grefve Bengt Oxenstierna, sedan af baron Crasson, var i konung Fredriks tid bostads- och embetslägenhet för de Casselska hofrätten, tillföll derefter grefvarne v. Hessenstein och inköptes 1831 af riksgäldskontoret, som förut hade sin lokal i n. v. riksdagshuset.

sig mycket folk i gränden och trakten der omkring. Ropet Nerman hördes. Efter någon stund kom öfverståhållaren Sprengtporten till fots med en patrull af 10 eller 12 man och vände sig på ett mycket vänligt sätt till de närvarande med frågan, hvad de ville. De tillfrågade yrkade på patrullens aflägsnande. Öfverståhållaren skickade då undan patrullen och förestälde i artiga ordalag de kringstående nödvändigheten att skiljas. Då hurrade mängden och ropade: lefve öfverståhållaren!

Också kommandanten Dævel infann sig, till häst, samt talade vänligt till folket, som besvarade den mycket populäre, gamle militärens ord med ett dundrande: lefve kommandanten! Men de ropande skingrade sig dock icke genast. Efter en stund satte de sig i rörelse till Stadshuset, der Crusenstolpe hölls häktad. Under sång och skrik gick tåget öfver Norrbro och Skeppsbron och växte oupphörligt under vägen, så att mängden sedan fylde Peter Myndes backe, utanför Stadshusets södra sida, och snart räckte långt uppåt Götgatan.

Fönstret till Crusenstolpes fängelserum låg åt nyss nämde backe. Folket skrek: Rättvisa åt Crusenstolpe! Lefve Crusenstolpe! Öppna fönstret! Men fönstret öppnades icke, och gardinen fortfor att vara nedfald. Efter en stund skingrades mängden. En del gick till baka till Ålandsgränd och slog in fönsterna i Nermans våning. En annan del begaf sig till Clara Norra Kyrkgata, der Hartmansdorff hade bott.

En bataljon af hvardera fotgardet, en afdelning af lifgardet till häst och ett batteri kanoner beordrades på natten att marschera upp till slottet, som de omringade och hvars portar stängdes. Dagen derpå bevakades ingångarne till slottet, som ej uppläts för allmänheten. Kanoner ställes på Skeppsbron nedanför Logården, och på Carl XIII:s torg, ned åt strömmen, syntes lifregements-dragoner. Kanonjollar lade ut från Skeppsholmen. Staden var i fullkomligt belägringstillstånd, och jäsningen i sinnena tycktes ej så snart vilja lägga sig, synnerligen som både polis och garnison aldrig tvekade att skrida till våldsamheter. Hästgardisterna höggo gerna in på folket, och detta hatade dem af »hjärtans lust».

En månad efter domens afkunnande skulle Crusenstolpe föras till Vaxholms fästning. Folkmassor samlade sig, den 19 Juli, af tonen före affärden åter utanför Stadshuset, der stormiga uppträden föreföllo (fig. 213). Militär uppträdde å nyo, sköt skarpt på folket, sårade flera och dödade ett par personer. Bland de senare var en ung boktryckarlärling, G. E. Norman, hvars öde mycket beklagades, emedan han alldeles icke deltagit i oroligheterna, utan råkade tillfällighetsvis ut för en dödande kula.

Emellertid affördes Crusenstolpe dagen derefter från Stadshuset utan att vidare oroligheter då visade sig. Stadshuset omgafs redan

tidigt på morgonen af en stark militärbevakning, och längs hela den väg som skilde fängelset från ombordstigningsstället stodo trupper uppställda. En stor mängd folk var i rörelse, och hurrarop hördes, men några våldsamma uppträden föreföllo icke. Crusenstolpe steg om bord på en salslup, hvilken åtföljdes af tre vaktslupar och förde statsfången till Vaxholms fästning. Denna salslups kajuta finnes ännu i behåll och tjänstgör som ett af lusthusen vid Kastellholmens värds-
hus (fig. 214).

Fig. 213. Utanför Stadshuset, Juli 1838.

Oron i Stockholm fortfor dock hela sommaren 1838 och visade sig äfven i hätskhet mot polisen, hvilken å sin sida ej heller var så synnerligt human. Många maktmissbruk omtalades. Tidningarne förde ett häftigt språk, men så blomstrade också indragningsmakten och presstvänet. Åtskilliga visor, småskrifter och karrikatyrer bidrogo just icke att lugna sinnesstämningen. Äfven teatern deltog på sitt sätt i den allmänna rörelsen. På Djurgårdsteatern, som då stod under Torsslows ledning, gafs i Juni 1838 för första gången Mélesville's och Duveyrier's komedi »Michel Perrin eller polisspionen utan att veta det», och ehuru detta stycke icke innehåller något som egentligen kunde tillämpas på förhållandena i Stockholm det året, var dock endast »polisspion» tillräckligt för att väcka upp-

märksamhet. Vida populärare vardt dock på samma teater skådespelet »Pasquillet», som från v. Maltitz' original öfversatts af en ung filosofie kandidat *J. A. Josephson*, den sedermera så berömde och högt aktade tonsättaren. Hvad som gjorde styckets lycka och stockholmspolisens förargelse var i synnerhet skådespelaren Nandelstadts framställning af polismannen Spürlings roll. Hans »Spürling vacklar icke» togs som en omedelbar hänsyftning på polismyndigheterna, och hans »arrestera! arrestera!» ansågs vara polisens lösen

Fig. 214. Crusenstolpes kajuta på Kastellholmen.

det året. Hvar enda stockholmsbo ville se och se om igen den förlöjligade polismannen, och Djurgårdsteatern fylles ständigt med en allmänhet som skrattade på polisens bekostnad.

Polisen sökte taga sin skada igen genom att förfölja *rabulister*, det namn hvarmed man betecknade alla som klandrade regeringen och synnerligen dem som väckte förargelse hos polisen. Ett slags korta kappor, som nyss förut kommit i bruk, kallades rabulistkappor och ansågos vara en för s. k. »bättre» orostiftare kännetecknande klädsel.

Men lugn inträdde småningom åter, och i hela tio år hörde man icke talas om några större uppträden i det offentliga. Ett uppträde deremot inom hus gjorde, hösten 1842, stort uppseende

och tycktes lifligt intressera allmänheten. Det var *slagsmålet på Malmens källare* vid Myntgatan. Gamla stockholmare erinra sig nog ännu detta upptråde och huru sedermera fredliga medborgare samt äfven medborgarinnor togo parti för den ena eller den andra af de fiendtliga skarorna, för »militären» eller för de »civila».

Några yngre officerare, dels af garnisonen, dels af landtregermenten, hade ätit sin aftonmåltid på »Malmens», d. v. s. icke på källaren i bottenvåningen, utan på ett »spisningsställe» som fans en trappa upp i samma hus. När de skulle gå, funno de förstuguporten stängd, hvarför de ropade på att den skulle öppnas. Ropen voro sannolikt ganska högljudda, och för att skaffa sig ännu mera »gehör» satte officerarne med sina käppar i rörelse de ringklockor som hängde i förstugan. Källarmästaren, som hade några enskilda gäster i sin innanför förstugan belägna sängkammare, öppnade sin dörr och frågade efter orsaken till bullret. Officerarne svarade sannolikt något hetsigt, och så började en ordväxling, hvilken öfvergick till slagsmål mellan officerarne på ena sidan och källarmästarens gäster samt kyparne å den andra. En af uppasserskorna på »spisningsstället» skyndade ned och öppnade porten. Officerarne lemnade slagfältet och skyndade ut, hvarpå porten åter slogs igen. Vid mönstringen på gatan, fans att en af kamraterne, löjtnant P. Wahlfelt, saknades. Officerarne bultade därför på porten under mycken vrede och fordrade att insläppas. Den saknade hade, utan att kamraterne i den allmänna villervallan märkte det, qvarhållits och förts in i källarmästarens sängkammare, der man sökte tvinga honom att uppge namn på sig och kamrater, men Wahlfelt nekade med mycken bestämthet. Då släpte källarmästaren en kypare ut genom fönstret åt gränden, och kyparen skyndade till rådstugan och begärde hjälp af den der förlagda stadsmilitärvakten. En patrull begaf sig till »Malmens», fann porten öppen, men kunde icke göra slut på oväsendet som nu å nyo rasade i förstugan. En uppasserska hade kastat ned en portnyckel, med hvilken officerarne genast beredt sig återinträde i huset. Nu höllo källarmästaren och hans gäster sig stilla i sängkammaren och vägrade att öppna dörren. Löjtnant Virgin hemtade då en yxa från köket en trappa upp och började hugga i dörren, hvilken slutligen öppnades af källarmästaren. Officerarne trängde in i rummet och begagnade sina käppar mot de innevarande, bland hvilka urboettmakaren Jacobson, en stor och stark man (bilden återfinnes på vår plansch öfver operakällaren), som kämpade modigt, träffades i ansigtet af löjtnant Tegnér's käpp. Slagsmålet tyckes hafva fortfarit en god stund, och patrullen aflägsnade sig med oförrättadt ärende (fig. 215).

Det var »Berserkagången hos Malmens», som besjöngs i åtskilliga visor, utgjorde föremål för vidlyftiga polisundersökningar och länge delade Stockholms samhälle i två läger, det militära och det civila. Men slutligen glömdes äfven den striden.

Upplopp hördes åter icke af förr än 1848, det stora revolutionsåret i Europa. *Fem tusen medborgare samlas i afton på Brunkeberg. Lefve reformen! Allmän valrätt!* Det var hvad man läste på en proklamation som fans uppslagen på några gathörn lördagsmorgonen den 18 Mars. I allmänhet skrattade man åt den prokla-

Fig. 215. Slagsmålet på Malmens källare d. 30 Okt. 1842.

Efter litografi af F. Tollin.

mationen, och det var endast några revolutionsskrämde som sågo betänkliga ut och anklagade representationsreformens vänner för att underhålla en upprorisk stämning i hufvudstaden. Allt var lugnt, men det var dock kanske lifligare i staden än vanligt. *Reformvännernas sällskap* skulle hafva en »bankett» i De la Croix' salong vid Brunkebergstorg. Anteckningslista hade varit utlagd i magister Bagges bokhandel. Om den tillställningen talades mycket, dels för, dels mot. Redan på middagen syntes mycket folk i rörelse, och grupper stodo här och der i hörnen, samtalande dels om representationsreformen, dels om underrättelser från franska republiken, då ännu icke en månad gammal, dels kanske också om helt likgiltiga föremål, men som af polisen ansågos farliga nog.

Somliga undrade, om kungen skulle våga sig ut den dagen, men kl. 3, samtidigt med att »reformbanketten» började, syntes Oskar I på Gustaf Adolfs torg i en tvåspänd vagn utan förridare eller stor betjening. Detta lugnade många. »Reformbanketten» bestod i en gemensam middagsmåltid med åtskilliga politiska tal och skålar. Alldeles oberoende af denna tillställning i De la Croix' salong, samlades allehanda folk nedanför Brunkebergs torg och störde med hurrarop och skrån banketten, hvilken därför upplöstes kanske tidigare än afsigten varit.

Klockan sju foro de kungliga till operahuset, der Jenny Lind, som då var på besök i fäderneslandet, »med biträde af teaterns sjujetter», gaf »Friskyttan» till förmån för institutet för döfstumma och blinda. När de kungliga foro öfver torget, var också der mycket folk som höjde hurrarop. Ljudet af dessa rop trängde upp till Brunkeberg och lockade folkmassan der att tåga ned till Gustaf Adolfs torg, men som der icke fans något att uträtta, så drog hela skaran öfver Norrbro, vältrade fram öfver Mynttorget, trängde in sig i Stadssmedjegatan och ryckte derifrån ned i Storkyrkobrinken, der Hartmansdorff bodde, två trappor upp i n:o 9. Han var äfven nu, liksom tio år förut, fastän icke längre hofkansler, utan president i kammarrätten, lika litet omtyckt af folket. Hans fönster måste krossas, men i misstag slog man in rutorna äfven hos grosshandlaren Smerling, som bodde i samma hus, en trappa upp. Man nöjde sig dock icke dermed, utan försökte äfven spränga porten, hvilket dock ej lyckades.

Efter någon stund red en afdelning af hästgardet i starkt traf utför brinken och gjorde »chock» på folket, hvilket skingrades för att dock snart åter samlas. Den utkommenderade afdelningen af fotgarderna mottogs med stenkastning. Då lossades skarpa skott, och några personer träffades, men en blott dödligt. Det var en vaktmästare vid namn Werner, som bodde i bottenvåningen af ett hus vid Svenska Prestgatan, nära Storkyrkobrinken, och som gick ut endast för att stänga sina fönsterluckor, men sköts af gardisterna, hvilka på måfå riktade sina skott äfven in åt Prestgatan.

Då kungen återvändt från teatern, steg han till häst och red med kronprinsen och öfverståthållaren, hvilken nu åter var samme Sprengtporten som under oroligheterna 1838, ut för att tala till folket. Han mottogs med ropet »lefve konungen!» men äfven andra, mindre aktningsfulla rop hördes. Åtskilliga häktningar gjordes.

Senare på aftonen slog folket in fönsterna hos landshöfdingen, greve Horn, statsrådet Peyron, f. d. statsrådet Lagerbjeke, utrikesministern Ihre, erkebiskopen och — Benjamin Leja. Ej heller Lars Hiertas fönster i Brunkebergs hotel lemnades alldeles oskadade. En

folkhop drog ut till Kungsholmen och krossade fönsterrutorna hos sprutfabrikören Sjöberg vid Gamla Kungsholmsbron. Den bekante, nitiske polisgevaldigen Jæderin fick ej heller hafva sina glasrutor i fred. De politiska åsigterna voro således icke åtminstone ensamt bestämmande vid fönsterinslagningarna. De voro det lika litet på söndagen, den 19, då en hop pojkar plundrade konditor August Davidssons butik vid Drottninggatan och smorde sig med alla hans tårtor och karameller. Då måste polismästar Bergmans fönster också släppa till sina rutor.

På söndagsaftonen gick det ännu hetare till. Då sköto soldaterna skarpt i Storkyrkobrinken och på Vesterlånggatan, ned åt gränderna till Nygatan. Det var en ganska obehaglig afton som väckte oro och ångslan hos Stockholms fredliga invånare. Långt in på natten hörde man gevärsskott återljuda i de smala gatorna.

De som stupade för soldaternas kulor voro kaptenen Livin, löjtnanten Benzeltjerna, skomakargesällen Westberg, arbetskarlen Nordblad, förre stadssoldaten Wahlqvist, bomullsväfvaren Fritze, tullvaktmästaren Lindberg. På serafimer-lasarettet afledo af sina sår en bleckslagargesäll, fyra bagarelärningar och tre arbetskarlar. Ett icke ringa antal sårade tillfrisknade sedermera.

Mångfaldiga voro de historier som förtäljdes från dessa marsdagar. Bland andra erinra vi oss en, som påstås vara fullkomligt sanningsenlig. En snickaregesäll hade fått ett skottsår i ena benet och fördes in på Herberts rakstuga, belägen i en utbyggnad på ett hus i Stora Gråmunkegränd, midt för Vesterlånggatan. Under det en barberare var sysselsatt att förbinda den sårade, hvilken satt på en stol, inträngde en geværskula genom dörren, snuddade förbi barberaren och stannade i snickarens dittills osårade ben.

Af garnisonen uppgäfvos sjutionio man vara sårade genom stenkastning, och många polisbetjenter hade också träffats af de stenar som slungades från folkhoparne.

På måndagen, den 20 Mars, mottog kungen flera deputationer, såsom af bondeståndet och af borgerskapets femtio äldste, anförde af sin ordförande, målareåldermannen Gustafsson, hvilka uttryckte sitt ogillande öfver oordningarna. Ett hundra af Bildningscirkelns ledamöter förklarade sig vilja förena sig med öfriga välsinnade medborgare till lugnets återställande. Ett slags »frivillig räddningskår» bildade sig för att hjälpa myndigheterna, och på måndagsafton, då folket åter skockade sig på flera ställen, men då man endast pratade, voro dessa frivillige ganska nitiska i sina försök att öfvertala folk till att gå hem och lägga sig. De gingo i sin fosterländska ifver till och med så långt, att de ledsagade hem flera af de

värsta pratmakarne. Så hände, att två af de frivilliga togo en folktalare från Stortorget och följde honom till hans bostad i Kungsbacken, hvarefter de, med stor tillfredsställelse öfver att hafva oskadliggjort åtminstone *en* uppviglare, återvände till Stortorget — der de återfunno sin man, som på en annan väg skyndat före dem till baka till torget och redan åter var i full fart med att hålla tal.

Den 19 utfärdade öfverståthållarembetet en kungörelse, att alla husportar skulle vara stängda kl. 10 på aftonen. Dagen derpå kom en ny kungörelse från samma håll, att portarne skulle stängas redan kl. 8 och icke öppnas förr än kl. 5 på morgonen. Krogar och handelsbodas måste också stängas kl. 8, och barn och tjenstfolk skulle hållas hemma efter samma timme. På gatorna fingo ej flera personer stanna och tala med hvarandra mellan kl. 8 på aftonen och kl. 5 f. m.

Många rykten voro i omlopp om upphofvet till oordningarna, och allmänt berättades, att pengar utdelats bland folket för att förläda till uppror. På börsen samlades nära 5,000 rdr till belöning åt den som kunde upptäcka hvilken utdelat pengarne. Borgerskaps femtio äldste utfäste för samma ändamål en belöning af 3,333 rdr 16 sk. bko. Grosshandlarfirman Sam. Godenius & C:o skänkte 500 rdr, D. Carnegie i Göteborg 1,000 rdr, o. s. v. Ingenting upptäcktes, och ingenting var sannolikt att upptäcka.

Rykten hade mycket att förkunna om mordbrandsanläggningar, och husvärdarne uppmanades af polisen att hålla noga uppsigt öfver vindar och källargluggar, så att inga brännbara ämnen kunde insmuglas i husen.

Köpmansbörsen hölls två trappor upp i börshuset, emedan nedra börssalen var upptagen af trupper. Utom garnisonen hade Stockholm fått 4,000 man af några landtregementen. Invånarne sjelfva höllo sammankomster för att bilda ett nationalgarde.

Det dröjde dock icke länge förr än Stockholm återtog sitt vanliga utseende, men undersökningarna om roten och upphofvet till det onda fortforo tämligen länge, utan att något af vigt uppdagades. En f. d. korrektionist vardt fast för proklamationen. Den bekante Bruce Bey* var också uppkallad i poliskammaren för oförsigtiga yttranden. Bankobokhållaren Almgren hölls för samma orsak länge häktad, till och med under sträng bevakning, men man kunde icke öfverbevisa någon af dem om olagliga handlingar.

En dag tyckes polisen hafva trott sig vara på spåren till sjelfva revolutionshärdan. Den hade nämligen uppdagat ett *kommunistiskt*

* Först serjeant vid Andra lifgardet, sedan vid Vendes artilleri, derefter beridare vid kungl. stallet, löjtnant i brasiliansk tjenst, slutligen öfverste i turkiska hären. Efter återkomsten till Stockholm mest känd som magnetisör. † 1858 vid femtiosex års ålder.

sällskap, en utbrytning, som det hette, af det Skandinaviska sällskapet. Desse kommunister voro naturligtvis några förskräckliga samhällsomstörtare. Hela saken krympte dock i hop till en obetydlighet: några få personer, de flesta skraddargesäller, ett par studenter och en eller två extra tjänstemän, brukade en gång i veckan träffas hos bokhandlaren *Götrek*, som bodde vid Jerntorget, och der samtala om de sociala rörelser, hvilka under de senast föregående åren visat sig i Europa, i synnerhet i Frankrike. Några af dessa få personer hade fattat tycke för den »ikariska kommunismen», sådan denne framstälts af Cabet, och ett par af dem tyckes i Paris hafva tillhört ett hemligt under julimonarkien verkande kommunistiskt sällskap af den fredliga ikariska riktningen. Cabets tidning *Le Populaire* förelästes stundom hos *Götrek*, men hela tillställningen var af den beskedligaste art. Gamle *Götrek*, som då hade antiqvarisk bokhandel i Stora Gråmunkegränd, efter att förut hafva haft en dylik vid Nya Kungsholmsbrogatan (der hans biträde var skalden Ferdinand Holmström, sedermera anställd i magister Baumgardtens, den s. k. Wiborgska bokhandeln i Storkyrkobrinken) samt på flera andra ställen, var en oförarglig och välvillig person, hvilken visst icke tänkte på att göra uppror. Hans vänner, de teoretiska kommunisterna funderade möjligtvis på att utvandra till Cabets Ikarjen i Nordamerika, men icke att med våld grundlägga något sådant i Sverige. Polisen fann också att revolutionshärden måste sökas på annat håll. Den kunde dock ingenstädes påträffas.

Gatuppräden af mindre allvarligt, till och med ganska lustigt slag voro de 1851 i Stockholm, liksom i Upsala och på andra ställen, förekommande *gåsmarschern* (fig. 216), hvilka här stundom växte till riktigt storartade processioner och framkallade löje hos alla, utom hos dem som ofrivilligt fingo gå i spetsen för rörelsen och hos polisen som ansåg dessa marscher höra till den offentliga ordningens störande. De upphörde först sedan ej blott polisen, utan äfven garnisonen ingripit och med våld undertryckt dem.

Ransakning hållen blef i hast,
Och mången syndare blef fast,
För det han varit gås,
Så går det till, gu'nås.*

Vid gatuppräden i Mars 1864, de senaste som väl få räknas till *gamla* Stockholm, hittade polisen, under polismästar J. A. Wallenbergs styrelse, på den utvägen att med vatten spruta bort folkskockningarna, och det lyckades.

* En ny visa om den stora Gås-Marschen. Sthlm 1851.

Gamla Stockholm hade otvifvelaktigt många ädla och aktningvärda invånare, men saknade icke heller *grofva missdådare*, och de stränga straffen minskade icke de senares antal. Dödsstraff användes utan skilnad på höga och låga, på stora bofvar och för de maktogande politiskt misshagliga. Afrättsplatser funnos nästan öfver allt, och om det varit någon rangskilnad dem emellan är nu svårt att afgöra. Helgeandsholmen, Brunkeberg, Stortorget, Södermalmstorg, Kungsbacken, Generalsbacken vid Nortull, Ladugårdslandstorg, Nytorget och äfven Hötorget hafva tienstgjort som afrättsplatser ända till dess en plats utanför Skanstull dertill bestämdes.

En sägen från 1700-talet påstår, att en missdådare vid namn *Göthe* skulle hafva varit den förste som afrättats på »galgbacken»

Fig. 216 Gåsmarsch.
Ur Revue de Stockholm.

utanför Skanstull samt att Götgatan uppkallats efter honom. Att det senare är alldeles oriktigt finner man bland annat deraf, att gatan hade samma namn på Tillæus' karta 1733, och Göthe afrättades icke förr än 1737. Gatan har sannolikt redan långt förut sitt namn af att den, liksom i äldre tider »Göta vägen», var utfartsleden från Stockholm till Göta rike. Ej heller var Erik Andersson Göthe den förste som led döden på den platsen, ty redan 1719 afrättades baron Görtz på »den offentliga afrättsplatsen vid Stockholms Södermalm», och 1720 vardt presten Peter Brenner halshuggen på samma ställe utanför Skanstull. År 1736 afrättades der en Lars Norman, hvilken gjort ett löfte att sticka ihjäl den förste han mötte och stack så ihjäl en för honom obekant man på gatan samt dömdes för den ogerningen till döden. Emellertid kallades galgen ända långt in i vårt århundrade »Göthens malmgård».

Om den nämde Göthe hafva vi, såsom redan sid. 314 angafs, funnit en anteckning af trivialskolans rektor Erik Beckman i *Annales scholæ* för 1737.* Efter att hafva berättat, att kungl. lifgardet och artilleriet på nyårsdagen aflossat skott till ära för deras majestäter samt att »en af den rike Lokens söner, Gustaf Loke, mördades (den 14 Januari) i sin kammare och på sin egen säng i en malmgård vid Norrmalmsbrunn», såsom ock att från skolans fjerde klass sändes med testimönia till universitet Petrus Soilander, »en qvick och snabb yngling», och Dicterius Trundman, och innan rektorn kommer in på kapitlet om en mycket stor komet, som visat sig i England, Holland och Frankrike, har han i skolprotokollet antecknat följande:

»Den 21 Februari hängdes i galgen utanför Skantz Tull en länge namnkunnig tjuf, Göthe vid namn, som öfver 20 års tid röfvat och stulit i Södermanland och Nerike, varit ofta i häkte, jemväl till Marstrand två gånger, men alltid praktiserat sig lös och slagit sönder bojorna. När han nu blef af hofrätten dömd till döden, lät han förstå, att om de icke hängde honom här i staden, ville han åter under vägen till Nyköping göra sig lös. Gemene man stod uti den tanken, att han omöjligen skulle kunna blifva hängd, utan göra sig lös från spetsgården, antingen vid källaren Hamburg** eller ock tullen, derför hade han ock några tusende åskådare.»

Göthes afrättning tyckes hafva väckt mycken uppmärksamhet, men, som nämndt är, många år förut afrättades på samma plats vida märkligare personer, såsom Görtz och Brenner. Den senares halshuggning tyckes hafva gjort nästan ännu större uppseende än den förres. Brenner (fig. 217), född i Österbotten 1677, hade varit med Carl XII i Turkiet och i Bender hållit den predikan som afbröts af kalabaliken, derefter utnämns till kyrkoherde i Wasa, men sedan sysselsatt sig mest med politiska stämplingar och mot svenska staten förrädiska

Fig. 217. Peter Brenner.
K. Bibliotekets porträttsamling.

* *Norra allmänna läroverkets arkiv.*

** Götgatan, n:o 47, der den sista styrkedrycken gafs åt de lifdömde och hvarest de glas, ur hvilka de druckit, förvarades långt derefter.

planer. Han greps i Hamburg, slogs i bojor och afsändes till Stockholm, der han undergick ransakning inför en särskild kommission och dömdes till döden. Han halshöggs den 4 Juli 1720. Nyss före afrättningen höll han till folket ett afskedstal, hvilket sedan utbjöds i tryck på flera språk och såldes på Stockholms gator. Öfver den aflifvade skref en okänd författare följande *epitaphium*:

En Gud- och samvets-löser Präst
 Är här begrafven Galgen näst;
 Hans kropp var intet bättre värd,
 Ty eljest han fått Frommas färd.

Under det i k. biblioteket befintliga porträttet läses: *Peter Johansson Brenner, Aetatis 48 Fahr.* Längre ned på samma gravyr finnes en afbildning af afrättningen (fig. 218) och under denna en förklaring på tyska som upplyser det figuren (*a*) i midten af taflan är Brenner, när han håller afskedstalet. De två personerna (*b*) bredvid honom äro två prester. Längre bort synas skolgossar (*c*), som för helsosamt intryck skulle vara närvarande. Till venster öfverst på afbildningen (*d*) afklädes den lifdömde; i midten ligger han redan på stupstocken (*e*), och skarprättaren (*f*) står färdig att hugga till; till höger framträder (*g*) skarprättaren, helsar folket och spörjer, »ob er recht gerichtet!» Det hela kan gifva en föreställning om huru det gick till vid en afrättning i Stockholm på den tiden.

Äfven sedan dödsstraffen börjat verkställas utanför Skanstull, användes ännu andra platser för samma ändamål. Så halshuggos på Hötorget en Ingeborg Persdotter, 1741, och en Gustav Magnus Herzog, 1742, bägge dömda för mord. År 1744 afrättades dråparen Matts Hagman på den vid Norrtull belägna Norra Sandbacken, hvilken efter generalerne Buddenbrocks och Lewenhaupts afrättning 1743, den förre den 16 Juli, den senare den 4 Augusti, fått namnet Generalsbacken.

År 1744 afrättades utanför Skanstull »synderskan Christina Meyer som för framhårdelse i sin begångna stöld gick till sitt välförtjenta straff». Samma år hängdes för stöld på samma ställe synderskan Anna Maria Starck och aflifvades barnamörderskan Maria Elisabeth Runbom. Talrika »skillingstryck» skildra i bunden och obunden stil sådana synderskors och syndares hädanfärd. Många »afskedstal» finnas också ännu i behåll, vare sig att de verkligen hållits och upptecknats eller att de äro diktade. De lifdömda som uppgifvas såsom talare hafva dock funnits i verkligheten, och deras stora antal visar huru ofta dödsstraffet tillämpades.

Till omväxling med afrättningar af, såsom Rüdling kallar dem, »bönder och andra gemena arga bofvar», föllo då och då några

förnåma personers hufvud, såsom då Brahe, Horn, Puke och Stålsvärd afrättades, den 23 Juli 1756, på den öppna platsen framför Ridderholmskyrkan, och tre dagar derefter föllo på samma plats hufvudena på deras medhjelpare, värdshusvärden Carl Angel (föret löpare vid hofvet och vanligen kallad »löparen Ernst») samt underofficerarne Mozelius, Christiernin och Escholin.

En mycket populär missdådare var *Jacob Guntlack*, som hängdes 1770, med anledning hvaraf utgafs en skrift med följande titel: »Cypresser strödda omkring Jacob Guntlack, då han år 1770 den 16 Januari, kl. mellan 10 och 11 f. m., uti flera tusende personers närvaro beledsagades till sitt bestämde öde på Skansbacken eller Gö-

Fig. 218. Peter Brenners afrättning.
K. Biblioteket.

thens Malmgård, utom Stockholms Södra Tull. Af samtliga dess gatustrykande utmåglare. Hodie tibi! Cras nobis!» Skriften har haft flera upplagor, från 1771 till och med 1800, och år 1824, således några och femtio år efter afrättningen, utkom »Den ryktbare Svenske Storljugaren Jacob Guntlacks Lefvernesbeskrifning efter hans egna anteckningar, jemförda med publika Rättegångshandlingar.»

Denne Jacob Guntlack hade haft en sorglig barndom. Han var son till sprutlagaren och skomakaren Abraham Guntlack, hvilken med gift afdagatogs af sin hustru och hennes älskare, gardisten Falker. På enkan Guntlacks uppmaning, stack Falker i hjäl sin fästmö, pigan Ulrica Schultzdotter, en natt då han låg hos henne, och stal åtskilliga af hennes tillhörigheter, som han skänkte till enkan. Den mördade pigan hade förestått en hemkrog, tillhörig bryggaren Radon vid Norrlandsgatan, och på begrafningen, som föranstaltades

af husbondfolket, gick Falcker i första ledet och visade vid jordfästningen mycken sorg. Guntlacks son, en ung gosse, den sedermera så beryktade Jacob, hade hört modern och Falcker samtala om mordet på Ulrica Schultzdotter och angaf då modern och hennes älskare, men de angifna nekade, och gossen agades med ris, emedan han ansågs hafva framkommit med falsk angivelse. En annan gardist misstänktes för mordet. Slutligen uppdagade dock fru Radon, att Falcker innehade guldringar som tillhört den mördade pigan. De brottsliga måste då bekänna. Falcker straffades med en timmes halsjern och tjugu par spö i två omgångar på två af stadens torg och halshöggs slutligen, i Mars 1758, men enkan Guntlacks dödsstraff uppsköts i anseende till hennes hafvande tillstånd och egde rum påföljande höst. Hon var dotter till en löjtnant Real vid kungl. amiralitetet i Carlskrona.

Vid den tiden var Jacob Guntlack fjorton år och intogs på barnhuset, hvarifrån han dock snart rymde och kom i bagarlära, der han ej heller stannade länge, utan gaf sig till båtsman i Norrland, tjänade derefter hos härads höfding Billberg och hos landshöfding Örnköld samt återvände till Stockholm, der han som »fri volontär» gick in vid Svea artilleri. För sin första stöld dömdes han till 18 par spö, men ej långt derefter fick han 40 par för en inbrottsstöld hos krigsrådet Carlsköld vid Drottninggatan samt skulle undergå 12 års arbete på Vaxholms fästning. Guntlacks hela återstående lif var en beständig växling mellan fängelse, rymning, stölder och åter fängelse. Rymningarna och stölderna utfördes med ofantlig djerfhet. En gång dömdes han att hänga, men då förvandlades straffet till 40 par spö, 2 dagars kyrkplikt och 15 års fästning på Sveaborg, hvilket gaf honom anledning till en hel rad nya äfventyr i Finland. Återkommen i hemlighet till Stockholm, häktades han å nyo flera gånger, men lyckades göra sig fri, till dess han slutligen vardt fast för alltid, ännu en gång dömdes att hänga och verkligen äfven hängdes. Han var då tjugusex år.

Under det hängningsstraff ännu på 1770-talet tillämpades* på tjufvar, bibehölls halshuggning som straff för mördare. Högg bödeln miste, var han ej säker om sitt eget lif. En sådan händelse hade inträffat åtminstone på 1600-talet, då en soldat, 1681, skulle afrättas. Bödeln var troligtvis drucken och högg miste tre gånger, hvarpå krigsfolket, som utgjorde spetsgården, angrep honom och »slog honom på stället till döds neder», enligt hvad Rüdling förtäljer efter Happells Kern-Chronic und Geographische Beschreibung des Königreichs Schweden.

* Afskaffades 1779.

Det hände också, att missdådare inför myndigheterna rafflade om lif och död. Detta var åtminstone fallet med bonden Carl Hindrichsson Hjort och torparen Erik Jacobsson, hvilka 1774 på Vermdön hade slagit ihjäl tullbesökaren Viberg och därför dömdes att med tärningskast spela om lifvet, hvilket skedde i Stockholms läns landskansli den 21 November 1775, i närvaro af landshöfdingen, grefve Gyllenborg och justitiekanslern Liljestråle. Först fingo de nio ögon hvardera, men vid andra kastet, hvilket liksom det första verkställes med två tärningar ur en träbägare, fick Hjort tio och Jacobsson sju, hvarför den senare miste högra handen, halshöggs och steglades. Hjort miste äran, fick 40 par spö och 8 års fästningsarbete på Sveaborg.*

En stortjuf, som i början af detta århundrade dref sitt handtvorktidals i Stockholm, var den öfver hela Sverige bekante *Lasse-Maja*, hvars rätta namn var Lars Molin, född på 1780-talet i Nerikes bergslag, der fadern var en aktad bergsman. I Stockholm stal han vanligen på egen hand, men någon gång i sällskap, t. ex. med en annan stortjuf hvars namn, Bajard, också gått till efterverlden. Han var nästan alltid klädd till fruntimmer, och då han en gång häktades, fördes han icke af en »korf», utan af en »palt», hvilken fängslade honom med en repstump om armen, men Lasse-Maja slog om kull »palt» och sprang sin väg med repstumpen. Sedan släpades han med kedja och kandklofvar omkring på Stockholms gator. Han rymde dock åter och begaf sig ut på landet. När han dernäst kom till Stockholm, vågade han icke visa sig utan slöja. Slutligen dömdes han, 1813, af Sollentuna häradsrätt till 40 par spö, uppenbar kyrkplikt och lifstids fästning å Carlsten vid Marstrand. Efter tio år rymde han från fästningen, men fasttogs och stannade sedan till 1838, då han frigafs. År 1840 besökte han Stockholm och var då föremål för mycken nyfikenhet. När han skulle låta påskrifva sitt pass, gick han efter gammal vana till »Polisgränden», och då man sade honom att poliskammaren ej funnes der, yttrade han: »Tror ni inte, att jag vet hvar polisen är?»

En bland Lasse-Majas förnämsta efterträdare inom tjufhandteringen var *J. F. Lilja*, hvilken var född i Stockholm (1812), men hvars rykte dock aldrig hann till samma höjd som företrädarens.

Då allmänheten ej längre fick se tjufvar hängas, vardt tillfälle till afrättningsskådespel något inskränkt, men fortfor att, så ofta det infann sig, utgöra ett omtyckt folknöje, och vägen till Galgbacken beträddes af tusentals personer, så snart någon lifdömd dit utfördes.

* Verser om denna tilldragelse äro, såsom på sid. 126 angifves, författade af den »till synen olycklige» Lars Colling.

Så fortfor det långt in i vårt århundrade. Den 30 Juni 1825 trängdes man för att få se gardisten J. F. Bäckmans hufvud falla. Han hade i vredesmod stuckit i hjäl en vice-korporal. Fyra år senare drogo talrika folkskaror till Skanstull för att bevittna afrättningen af en annan gardist, P. Malmström, som tagit lifvet af sin älskarinna, en gift hustru, och sedan skulle döda sig sjelf, men »hade ej hjerta» dertill, utan gick i stället och angaf sig. Den 19 September 1829 var tilloppet lika stort, då pigan H. C. Lof miste lifvet. Hon hade varit i tjenst hos guldsmedsgesällen Forssell vid Öfra Badstugatan på Söder och i föräldrarnes frånvaro stoppat en brödbit i halsen på deras åtta månader gamla barn samt vändt det framstupa i vaggan, så att det qväfdes. Bevekelsegrunden var hennes förargelse öfver att barnet skrek. Mörderskan angaf sig sjelf. Man glömde ej heller att gå ut och se på ståten, när artilleristen A. J. Sundmark, 1833, fördes till afrättsplatsen. Han hade i yrvaket tillstånd slagit i hjäl bokhandlaren Törnqvists nioårige son, hvilken väckt Sundmark som lagt sig att sofva i en lada vid Cedersdal.

En »intressant afrättning» var den som tog hufvudet af bryggardrången C. Persson, hvilken i Januari 1836 slog i hjäl bryggaren Wertmüller.

Hösten 1841 väckte ett mord stort uppseende i Stockholm. En ung musiklärare, A. Carlsson, fans den 29 Oktober på morgonen af ett pistolskott mördad i sitt rum, 2 tr. upp i n:o 40 vid Gamla Kungsholmsbrogatan. Flere af den mördades klädespersedlar och hans fickur af silfver saknades. Misstankarne föllo genast på f. d. volontären vid Vestmanlands regemente *Alexander Breifeldt*, hvilken ertappades klädd i några af Carlssons kläder. Vid polisförhöret nekade Breifeldt med mycken säkerhet och sade sig hafva köpt kläderna af Carlsson, hvilken uppgift sedan dock ändrades till att en annan person lemnat honom en del af Carlssons tillhörigheter. Breifeldt var en yngling, som vid mordets begående ännu icke fyllt 19 år. Efter att hafva stått i handelsbod, dels i Strengnäs, dels i Stockholm, och sedan åter uppehållit sig i sin födelsestad Sala, der fadern var en aktad apotekare, samt inskrifvit sig som volontär vid Vestmanlands regemente, slog han sig ned i Stockholm för att taga pianoundervisning hos Carlsson. Sjelf spelade han dansmusik i enskilda hus och var ganska mycket med i sällskap. Ännu erinra sig nog flera stockholmare den artige, inställsamme ynglingen, hvilken en sommar ofta infann sig vid Djurgårdsbrunn och der flitigt deltog i sällskapsglädjen. Han bodde i n:o 24 vid Nya Kungsholmsbrogatan.

Efter åtskilliga afgifna och återtagna bekännelser samt en mängd sanningslösa uppgifter, dömdes han till lifvets förlust. Hans nåde-

ansökan afslogs. Föräldrarne sökte också nåd för honom, men med lika ringa framgång. Slutligen erkände han sig hafva skjutit Carlsson, men på inrådan af den person, på hvilken han redan förut sökt vältra skulden, och ännu en gång begärde han nåd samt låtsade sig vara sinnesrubbad. Dödsdomen måste dock gå i verkställighet. Den 2 Augusti 1843 utfördes Breitfeldt till afrättsplatsen i närvaro af en ofantlig människoskara. Oaktadt de otvetydigaste bevis på hans brottslighet, ansågo många honom oskyldig, och han var för öfrigt föremål för ett hjertligt deltagande hos ett stort antal af Stockholms befolkning, i synnerhet hos fruntimmer, äfven af de bildade klasserna. En hel literatur växte upp öfver Breitfeldtska målet, och många visor diktades om samma föremål, bland andra en som sades vara skriven af en sjutton års yngling. En annan uppgafs hafva till författarinna fru Sjögren, ammföreständerska på Stora barnhuset, hvilken skall hafva skrifvit flera visor öfver allmänna tilldragelser på den tiden. Såsom prof på denna literatur kan anföras en strof ur »En ny tänkvärdig och uppbygglig visa om den unge mördaren Alexander Breitfeldt». Linköping 1843. Visan slutar med följande i B:s mun lagda ord:

Jag måste deran, fast jag sträfvat emot,
 Och lönen, den stränga bekomma!
 Mig möter nu döden, så blodig med hot,
 I ungdomens tidiga blomma.
 Mitt hufvud af bödeln skall huggas utaf
 Och kroppen skall finna sin ömkliga graf
 I galgbackens ruskiga sköte.

Samma dag Breitfeldt afrättades, begicks ett nytt mord, då en arbetskarl ihjällogs af en kamrat hvilken lär hafva varit närvarande vid afrättningen. Den 13 Jan. 1844 mördades sekreteraren i general-landtmäterikontoret, kammarjunkaren, fil. magister *G. R. Lagerstråle*, på Nya Kungsholmsbron. De som deltog i detta mord voro tapetserarelärlingen *A. F. Lindqvist*, ångfartygsmaskinisten *C. W. Ekman* och snickarelärlingen *G. A. Wahlberg* jemte qvinspersonen *Lovisa Juhlin*, hvilken förut gjort sig känd för den örfil hon i sjelfva poliskammaren gaf polismästaren *Hultberg*. Afsigten var att råna. Ett ströftåg gjordes till Kungsholmen och på återvägen derifrån kommo rånarne öfverens att mörda den första person de mötte. Nya Kungsholmsbron var på den tiden ett mycket osäkert ställe. Lagerstråle var den förste som bofvarne mötte på bron, och han slogs i hjäl med en butelj och en klädhängare. Af rånarne var det endast *Lindqvist* som kändes skyldig till det egentliga mordslaget och därför dömdes till döden. Han afrättades den 3 Mars 1845.

Rån på Stockholms gator voro på 1840-talet icke ovanliga, och i November 1842 råkade sjelfva polismästaren Linnelius ut för ett par rånare som en afton kl. 10 öfverföllu honom på den plats vid n. v. Carl XII:s torg, der åkarestationen nu är, samt frántogo honom hans hatt och plånbok med 300 rdr banko.

Polisen hade mycket att sköta på den tiden. Än skulle hon taga reda på barnmorskan *Löfvenmark* som »slurfvat bort 40 barn», hvilkas lik, enligt hvad man påstod, hon skulle hafva magasinerat i en lår i en källare under ett hus vid Apelbergsgatan. Än måste polisen undersöka, huru det stod till med f. d. källarmästaren *Martin Arosin*, som 1839 »slurfvat bort sitt eget barn», fastän det befans, att liket låg i en byrålåda.

* * *

Emellertid mildrades straffen allt mera, och brottens antal tillväxte ingalunda derigenom. De många skam- och spöpålarne måste också småningom maka åt sig. Den gamle *Kopparmatte*, den på toppen af kåken stående bronsbilden, hvilken många gånger är afbildad och nu förvaras i statens historiska museum, och ända sedan medeltiden stått på Stortorget, flyttades* jemte kåken eller skam- och straffpålen, 1776, till Packartorget (nu Norrmalmstorg). Detta torg vid Ladugårdslandsvikens inre del, som i gamla tider gick ända upp till Lilla Trädgårdsgatan och i ännu äldre ända till Stora Trädgårdsgatan, hvarpå den vid grundläggningen af atelierbyggnadsbolagets hus (Blanchs kafé) påträffade båten är ett intyg, kallades också Packarebanan, der all salt fisk skulle ompackas. Till detta torg skedde fordom mycken tillförsel sjöledes, men redan vid midten af förra århundradet och ännu mer vid detta århundrades ingång började hamnen igenfyllas, så att den vardt nästan otillgänglig för skutor och större båtar, och då bildades den stinkande pöl som under namn af »Katthafvet» förpestade hela trakten ända till dess den igenfylldes fullständigt och omskapades till Berzelii park.** När kåken med *Kopparmatte* flyttades till Packartorget, funnos der på norra och södra sidan några små stenhus, på den vestra var stadens materialbod jemte gästgifvaregården, rättare hållstugan, och på den östra några träboddar och ett plank, bakom hvilket var en reservoir af

* Se sid. 404.

** Ännu i början af 1830-talet rodde man dock på detta vatten för sitt nöjes skull, och skådespelaren N. W. Almlöf, som då bodde ungefär der *Wahrendorffsgatan* nu mynnar ut i Berzelii park, höll sig en båt, i hvilken han med sin familj brukade ro ut på »sjön» och fiska der Berzeliiistoden nu står.

*ang. Kopparmatte se förföret Stockholmsmans
af F. W. Wrangel 1902*

allehanda osnyggheter*, som äfven bidrog till vikens igenfyllande. Denna »reservoir» bibehölls flera årtionden derefter.

Inom Stockholm gick den gamla säggen, att Kopparmatte bestälts i Lübeck af en bland de tyske borgmästarne i Stockholm, att borgmästaren låtit göra den lik en af sina embetsbröder, till hvilken han stod i fiendtligt förhållande, samt att flere af den illasinnade tyske borgmästarens anhöriga och afkomlingar sedermera för begångna brott blifvit afstraffade vid samma påle.

En annan anekdot, af långt senare datum, förtäljer, att då den bekante musikern och kapellmästaren abbé Vogler, en ruskig höst-afton på 1780- eller 1790-talet satt i ett gladt lag vid yttersta ändan af Götgatan och der hade det som trefligast, skulle han hafva fått ett bref som underrättar honom, att en sjuk landsman och trosförvandt önskade för en vigtig angelägenhet mottaga hans besök redan samma afton. Brevet var undertecknad *Mathias Kupfer*, Packartorget. Den varmhjertade abbé Vogler ville icke undandraga sig att vara till tjänst för en landsman och trosförvandt och så ogera han än bröt upp från det glada laget, hvilket han ej tänkt lemna på flera timmar, samt så ohyggliga väderleken och väglaget än voro, gaf han sig dock af den långa vägen till Packartorget. Ditkommen, erinrade han sig, att icke något husnummer vore angifvet i brevet, hvarför han nödgades fråga efter Mathias Kupfer, som dock ingen tycktes känna. Ändtligen träffade han i en af kojorna på en landsman, som trodde sig kunna försäkra, att hr abbén vore skamligt lurad, ty Mathias Kupfer kunde icke vara någon annan än Kopparmatte der uppe på kåken.

Kopparmatte och kåken voro ej de enda som intagit midten af Packartorget. Der fans äfven en trähäst till okynnige och djurplågande åkaredrängars bestraffande. Vid kåken brändes också lagdömda skrifter, såsom då en af Johan Vosbein utgifven smädeskrift, »honom Vosbein till schimff och androm till skräck och varnagel» af bödeln vid kåken, den 29 April 1700, offentligen förbrändes. Dessa straffredskap flyttades sedan till Träsktorget (nu Roslagstorg),

Fig. 219. Spanska fiolen.
Efter handteckning.

* *J. Elers*: Stockholm II. Sthlm 1800.

der förut funnits en bebyggd tomt, hvilken 1768 upplåtits åt advokatfiskal Risberg och 1790 inköptes af staden samt då utlades till torg. Liksom afrättningarna utgjorde folkskådespel, så voro spöslitningarna, rispiskningarna och »schavotteringarna» eller de i halsjern vid pälen uppstälde förbrytarne ännu för få årtionden sedan föremål för den skådelystna hopens nyfikenhet. Vanliga förfalskare stodo i halsjern på Träsktorget, men sedelförfalskare »schavotterade» på Skeppsbron, midt för riksbankens hus. För sådana var dess utom hängningsstraffet längst gällande, ehuru det på senare tider icke tillämpades, utan förvandlades i fängelsestraff.

Äldre straff voro redan förut afskaffade, såsom att bära *stadens stenar*, ett straffredskap, som nu förvaras i statens historiska museum, hvilket användes mot lösaktiga qvinnor. *Spanska fiolen* (fig. 219), ett annat skamstraff, tyckes hafva gjort tjenst för samma ändamål. Polisen hade för öfrigt mycket besvär med dessa qvinnor och förviste dem ur staden, men kunde ej hindra, att de ånyo dit inkommo eller att andra inom staden intogo de förras ställe. Rispiskning tillämpades ofta på dem. År 1642 utkom en förordning, att »de konor, som offentligen tillförene utur staden förvista och åter igen inkomma, skola med tu par ris kåkstrykas». Sådana förordningar upprepades sedan många gånger.

Ett ända till senare tider bibehållet straff var *skampallen* i kyrkorna, kallad »uppenbar kyrkoplikt» och från början endast ett efter utståndet verldsligt straff återupptagande i församlingen. *Stockstraffet*, förut här omnämndt, tillämpades endast på lindrigare lagöfverträdelser.

Stadens *fängelser* voro från början i fästningstornen och i synnerhet i *Kärnan*, sedan kallad *Tre kronor*, i Stockholms slott, hvilket skall hafva varit lika befolkadt som ohyggligt. Johan III ville icke hafva några fångar i sitt slott, hvarför det gamla Draketornet, sannolikt vid Mynttorget*, inrättades till fängelse, men det tyckes dock icke hafva dröjt länge, förr än slottets fångrum å nyo anlåtats. År 1624 var åtminstone en gård, ungefär der yttre borggården nu är, använd till *Smedjegård*, der brottslingar sannolikt höllos till strängt arbete, men dit också från barnhuset fördes alla fångar som skulle »under öfverhetens ögon» gå till afrättsplatsen. Barnhuset var nämligen enligt den ursprungliga planen äfven tukthus, och der skulle också gröfre missgerningsmän intagas. Två kungliga bref, af 1664 och 1667, förordnade, att de fängelser som voro i Smedjegården

* Om Draketornet gränsat till St. Laurentii gränd, nu Storkyrkobrinken, så har det ingalunda, såsom några uppgifvit, skänkt sitt namn åt Drakens gränd mellan Österlånggatan och Skeppsbron.

på slottet skulle flyttas helt och hållet till Barnhuset. Det fängelse som då förlades på Barnhusets tomt bibehöll namn af Smedjegården ända långt in i vårt århundrade, äfven sedan det förvandlats till »krono- och länshäkte». Grofva brottslingar smiddes der i ej aflägsna tider i jern och måste kanske sjelfva smida de bojor som voro afsedda för dem och deras olyckskamrater (fig. 220).

År 1674 vordo tjenliga rum, så väl för de fattiga barnen som för fångarne i tukthuset, utsedda i Barnhusets byggningar, och der tillverkades åtskilliga arbeten. År 1675 förordnades, att i tukthusbyggningen skulle uppsättas några handqvarnar, högst åtta par stenar, som borde drivas af fångarne. Planen till Rasp- och Spinnhus uppgjordes redan 1698, men sattes ej i verket förr än på 1720-talet, då staten af handelsmännen Spalding och Dahlström köpte deras egendom på Långholmen och der förlade den nya fängelseinrättningen som skulle stå under kommerskollegiets styrelse. Hvarje person som dömts till ett års arbete skulle spinna 720 strängar klädmakaregarn eller karda till 1,400 eller ock skrubbla till 3,456 strängs spånad. Detta ändrades dock något, sedan en ny haspel införts.

Fig. 220. På Smedjegården.
Nordiska museum.

År 1825 omändrades hela denna fängelse- och arbetsinrättning och delades i Södra korrektionshuset, som stannade på Långholmen samt skulle hysa manliga fångar, och Norra korrektionshuset, för qvinnor, hvilket förlades vid Stora Barnhuset, i f. d. segelduksfabriken som undergick förändringar och utvidgades genom tillbyggnader. Natten mellan den 12 och 13 Juli 1827 flyttades alla kvinliga fångar från Långholmen till norra korrektionsinrättningen. Flyttningen verkställdes på prämar och s. k. salslupar, under öfverinseende af chefen för den då nybildade kungl. fängvårdsstyrelsen, och försiggick i största ordning.

Under gamla rådhuset vid Stortorget funnos också fångelserum och bland dem ett pinorum för att frambringa bekännelse. Det kallades *Hvita hästen* och nyttjades ännu 1741, då friherre Gyllen-

stierna anlagats för förrädiska stämplingar med Ryssland. Häfda-forskaren J. Arckenholtz och en finsk translator Mathesius underkastades två dygns tortyr i Hvita hästen.

Ett annat pinorum, kalladt *Rosenkammaren*, fans på Smedjegården och användes, bland andra tillfällen, 1756 för att tvinga bekännelse af de ofvan nämnda Puke och Mozelius. Detta tortyrställe var en iskall, till en del med vatten fylld, underjordisk håla. Hvita hästen låg deremot ofvan jord, men var mörkt och endast fyra alnar långt och tre alnar bredt.

Då ett nytt rådhushäkte inreddes i nya rådhuset, blef Hvita hästen dock kvar vid Stortorget, till dess börsbyggnaden påbörjades. Såsom bekant är, afskaffades tortyren icke förr än 1772, då både Rosenkammaren och Hvita hästen samt dylika anstalter förstördes.

Bland de äldre stockholmsfångelserna voro också Kastenhofs-häktet från drottning Christinas tid och Stadshushäktet från slutet af 1600-talet. I bägge, men i synnerhet Stadshushäktet, förvarades stundom statsfångar, såsom på det senare stället baron Görtz, kapten Lindeberg och Crusenstolpe, men också de som skulle »beredas» till döden, hvarför lifdömde dit insattes en tid förr än de skulle föras till afrättsplatsen.^x Sådana fångar förvarades i enskilda rum, men för öfrigt var Stadshuset, liksom Kastenhof, Smedjegården och Rådhus-häktet gemensamhetsfångelse, der ända till 50 eller 60 fångar, friska och sjuka, grofva brottslingar och för obetydliga förseelser eller endast för saknad af »försvar», voro inpackade i ett enda fångelserum. Man viste då ännu icke af cellfångelserna.

Ett särskildt fångelse i gamla Stockholm var *Gäldstugan* eller *Bysättningshäktet* för tredskande eller oförmögne gäldenärer. Detta fångelse fans en tid i gardeshögvakten i norra flygeln vid slottets yttre borggård (begagnades för öfrigt till fångelse för garnisonens officerare samt äfven för statsfångar, t. ex. för J. F. E. v. Vegesack och A. G. Düben 1832), der Bellman också var bysatt, men äfven vid Tyska brunn i det hus som sedan var auktionskammarens lägenhet och derefter den mosaiska synagogans. År 1782 flyttades gäldstuhäktet till Hornsgatan, kvarteret Ulfven större, ett hus som uppbygts af körsnårsåldermannen Björk och 1759 såldes till sidenfabrikör Wiese, sedermera inköptes till kasern, men inlöstes af staden 1781 och inreddes till i fråga varande ändamål. Detta var under mer än åtta årtionden det i stockholmslifvet så bekanta »Bysis», äfven känt under namnet »sjutifyran», efter husnummern.

Nu tillhör den inrättningen endast minnet, men mångfaldiga historier lefva från den tid, då gäldstugan ännu var en verklighet, och många personer lefva också ännu som kunna ur egen hågkomst

^x Gamme Levenhauf satte fångar först på Kasenthof senare på Kasstuvet.

förtälja ett och annat från den dag, då »slottskanslibetjenterna», på folkspråket »kissar», »byglar», m. m., efter att länge hafva jagat den skyldige och mot honom begagnat mångfaldig, men länge gäckad list, slutligen en vacker morgon, när kanske vårsolen lockade till utflygt, knepo honom i ett gathörn, då han ett ögonblick glömde sin vanliga försigtighet, förevisade öfverståthållare-embetets för utsöknings-ärender (det gamla slottskansliet) bysättningsutslag och förde honom till »Söder», der han insattes i fängsligt förvar och fick stanna så länge hans fordringsegare ville för honom betala den knappa dagkostnaden.

Det var ett fängelse, ett gemensamhetsfängelse, men ofta af ganska glad natur, ty fångarne fördrefvo tiden på bästa sätt, gjorde sig lustiga öfver livvets vedermödor och funno sig åtminstone der i säkerhet för slottskansliet. Stundom fingo de gå ut på sitt hedersord att snart återvända, och det berättas, att en stor skådespelare, som ofta var husets trägne gäst, då och då hemtades derifrån för att utföra en roll på teatern. Efter att hafva mottagit åskådarnes hänryckta hyllning, begåfvats med blommor och lager och kanske äfven en stund deltagit i ett gladt lag på operakällaren, återvände han till de andra kamraterna i »sjutifyran».

Sällan inträffade, att någon sjelfmant anhöll att varda intagen på gäldstugan eller godvilligt sjelf begaf sig dit. Detta var dock, 1768, fallet med bankokassören Gottsman, som i en »ödmjukaste inlaga till höglofl. kongl. slottskancelliet» tillkännagaf att han, under det exekutionsbetjenterna sökte honom allestädes, »sjelf inneslutit sig i det rum, i det ohyggliga näste, som väntar hans sista dagar».*

* * *

Under det att det gamla polisväsendet småningom förändrades i öfverensstämmelse med samhällets framåtskridande i allmänhet, undergick den lägre polismannaklassen också en lika behöflig som glädjande förändring. Gamla Stockholm hade haft flera duglige »polisbetjente», t. ex. den mycket bekante gevaldigern *Titz*, hvars »Fåfånga» syntes på långt håll uppe på Skinnarviksbergen och, nu för tretio och fyrtio år sedan, gevaldigern *Jäderin*, ej mindre ryktbar; men äfven desse nitiske och intelligente polismän kände icke mycket af en nyare tids fordringar på aktning för menniskorätt. Såsom stadsfiskaler lefva ännu i många stockholmares minne assessor *Salomonsson*, advokatfiskalen *Fredholm* och fältsekreteraren *Thavenius*.

* *Nytt och gammalt*. Den 29 Okt. 1768.

Den lägsta klassen af polismännen, de s. k. polisupplyningsmännen eller i dagligt tal »polisbetjenterne», utgjordes kanske till största delen af ej blott råa personer, sammanrafsade utan den urskilning som vid en poliskårs bildande är nödvändig, utan äfven af illa kände män, som kanske sjelfve voro icke utan skuld i ett och annat brott. Man tycktes tro, att sådana voro ej blott oskadliga, utan äfven nyttiga genom den närmare personliga kännedom de egde af brott och brottslingar. Ett plump uppförande ansågs ej heller oförenligt med polisbetjeningens uppgift, utan ansågs kunna inverka skrämmande på massan.

Polisbetjenternas sätt att gå till väga vid häktningar var ofta upprörande, och ej bättre uppförde sig de »kårer», stadsvakten och

Fig. 221. »Paltar». Ur Mag. för konst, nyheter och moder 1827.
Efter en handteckning af P. Nordqvist.

separationskarlarne, som hade sig anförtrodd bevakningen under fängstransport inom Stockholm. Att vakthållningen för militära ändamål och för polissyften var i äldre tider sammanblandad hafva vi redan antydtt, liksom att detta tyckes hafva upphört i förra hälften af 1600.talet, då Stockholm fick en ordentlig *stadsvakt*. Denna var dock i början tämligen otillräcklig, hvarför den, 1669, förstärktes med s. k. »archerer», en beriden nattvakt af 36 man med befäl, som det ålåg att förekomma oljud och oskick nattetid på gatorna. Denna kår upplöstes dock kort derefter och förenades med stadsvakten till fots. Då staden, 1670, förklarade sig icke ega medel till vaktens nödigt funna ytterligare förstärkning, skonades staden för det arrende som förut till kronan erlagts för Norrström, och lindrades inqvarteringen. I medlet af 1700-talet bestod stadsvakten

af 133 man, med öfver- och underbefäl, jemte spel. Högvakten var då i gamla rådstugan vid Stortorget och flyttades sedan till det nya rådhuset. År 1761 inrättades en särskild eller »separationsvakt», som underhölls af bemedlingskommissionen. År 1809 omorganiserades kåren,* och 1833 uppgjordes nytt förslag till stadens militärkompani och brandvaktinrättning, då de gamla brandvakterna med sina saxar afskaffades och en trupp bildades under namn af *Stockholms stads militärkår*. Denna plan stadfästes genom kungl. bref af 1835, och kåren började sin tjenstgöring den 1 Juni samma år samt ställdes under öfverståthållare-embetets omedelbara tillsyn och vård.

Det var denna bevakningskår och dess föregångare som från gamla tider kallades »korfvar», ett namn som begagnats för mot-

Fig. 222. Gatuscen.
Efter handteckning.

svarande ändamål äfven på andra ställen, inom och utom Sverige, men hvars grund vi icke kunna uppgifva. Stadsvaktens högvakt bar namnet »korfkitteln». Dessa »korfvar» användes att inom Stockholm föra manliga fångar, under det att »separationskarlarne» (»siffrationskarlarne») hade den qvinliga fångtransporten sig anförtrodd, och på folkspråket kallades »paltar». De äro kända redan från Bellmans tid. Det var en sorglig syn att dagligen skåda manliga och qvinliga fångar som fördes genom hela staden, från eller till polisen och domstolarna samt mellan de i olika stadsdelar belägna fångelserna. Vi visa här huru »paltarne» togo sig ut (fig. 221) i slutet af förra århundradet och långt in i det nu varande, i den uniform som stadgades för dem på 1790-talet och hvilken med några förändringar, synnerligen hvad benkläderna vidkommer, begagnades

ända till »paltarnes» sista dagar, men ofta i ett bedröfligt skick. De »paltar» vi här framställa äro med sin fångst på väg till spinnhuset på Långholmen.

År 1850 skedde en genomgripande förändring med Stockholms polisväsen. Öfvergevaldiger, gevaldiger och uppsyningsmän afskaffades och ersattes af kommissarier, öfverkonstaplar och konstaplar, och, hvad viktigare var, den gamla surdegen undanrensades, och en nästan ny poliskropp uppstod med också ny, men med tidens riktning öfverensstämmande anda. Polisbetjenternas beklädnad hade förut varit ganska vårdslösad, men nu erhöles de uniform, hvilken visserligen sedermera undergått en och annan mindre förändring, men dock i det väsentligaste bibehållit sig. Vi kunna här visa ett prof på uniformen från 1850 (fig. 222), på samma gång vi återgifva en gatuscen från ungefär samma tid, med åtskilliga figurer, bland hvilka ett par »prinsens gubbar» eller hjon från militärförsörjningen.

* * *

Polisen i vår hufvudstad har haft många åligganden. Ett bland de icke minst viktiga var att hålla reda på de främlingar som inkommo till staden och likaledes på de personer, i synnerhet stadsbor som reste derifrån. Mångfaldiga äro de förordningar i detta afseende hvilka ännu finnas i behåll. Så stadgades i drottning Christinas tid, att så snart någon främmande eller infödd från främmande land hitkom, vare sig till lands eller vatten, så »skulle den samma hos hvilken sådan ankommande till herbergs indrager, vara förtänker strax på timmen samma vägfärande persons namn, så ock ifrån hvad ort han kommer, huru stark han i sitt sällskap och af hvad nation han födder är uppå hennes majestäts slott eller hos stadsens capitain angifva och anteckna låta». Försummelse i det afseendet straffades med böter af 50 daler hvitt mynt.

Ej heller fick någon resa ur staden utan behörigt pass och »bevis af vederbörande». Under Carl XI:s regering tyckes man med större stränghet än förut hafva vakat öfver att förordningarna skulle efterleivas i synnerhet för att hindra att folk skulle »draga sig undan den tjenst som de till fädernes landsens defension äro skyldige». Om någon påträffades resa utan pass, skulle en »noga inquisition» hållas, och de som brottslige finnas »som kongl. maj:ts förbuds brytare efter sakens beskaffenhet *arbitraliter* afstraffas». Ingen fick stanna i staden längre än åtta dagar efter sedan han tagit ut pass, utan att återlemna detta och sedan taga ut nytt.

Ända långt in i vårt århundrade tillkännagafs i tidningarna hvilka personer »från staden förpassats». Vi kunna på måfå slå

upp ett nummer af Stockholms Dagblad under 1820-talet (efter 1824, då bladet började) för att finna dessa »förpassade»; t. ex. den 10 Juni 1824: Till Petersburg jungfru Fahlberg; till Nyland jungfru Paul; till Åbo revisor Oldenburgs enka Engelin med fosterdottern Carlström; till Gefle karduanmakaren Claesson med hustru och mamsell Törnros samt lärlingen Allard; till utrikes grosshandlaren Lyon med hustru; till Nerike handlanden Springchorn med hustru, o. s. v.

Det var således icke blott polisen, utan äfven allmänheten som skulle underrättas, när någon stadsbo företog en resa, äfven om denna vore aldrig så kort. Rådligast var att förse sig med pass, om man också skulle fara blott några mil från staden. Vi erinra oss, att ännu på 1830-talet råkade en stockholmsbo illa ut, emedan han underlåtit att taga ut pass, innan han ensam i sin segelslup gjorde en liten lusttur upp åt Mälaren. Han lade till vid Svartsjölandet och gick upp åt bygden, der han antastades af länsmannen, som genast frågade efter pass. Då sådant icke fans, häktades mannen, en aktad borgare i Stockholm, och skickades med fångskjuts till staden, under det slupen tills vidare togs i beslag. I Stockholm återfick han af polisen sin frihet, men kunde ej få någon upprättelse af länsmannen, enär denne blott fullgjort sin skyldighet.

Sådana fjättrar på samfärdseln och ingrepp i den personliga friheten finna vi nu så föråldrade, att vi tycka dem tillhöra en tid för flera hundra år till baka. Men med det mesta af gamla Stockholm är förhållandet likadant, och det som ännu icke hunnit så föråldras skall otvifvelaktigt snart dela det förras öde. Det är något som Stockholm har gemensamt med alla andra samhällen, i synnerhet de stora. Förändringarna följa nu mera så tätt på hvarandra, att det icke behöfs många årtionden, förr än det nya hunnit blifva gammalt, så gammalt, att det är alldeles främmande för det yngre släktet, under det de äldre visserligen kunna, fastän kanske med mycken möda, erinra sig, att de verkligen sett det som nytt, men likväl ofta äro benägna att tvifla på sitt eget minne.

Det mesta af det gamla har naturligtvis ingen af de nu levande sett. Det torde därför hafva ländt till någon nytta, åtminstone till något nöje, att vi sökt gifva en föreställning, om också i största korthet, om förgångna släktens lif på en plats som i så många århundraden utgjort medelpunkten för ett helt folks sträfanden.

